DOI: https://doi.org/10.17355/rkkpt.v34i3.93

MŰHELY

Kovács Kristóf*

Az evangélikus vendvidéki szlovén lelkészek nemzeti identitása** és kulturális tevékenysége Magyarországon 1918 előtt***

National Identity and Cultural Activities of Slovenian Lutheran Pastors in the Vend Region in Hungary Before 1918

Abstract: Several important unanswered questions and political and cultural phenomena can be observed prior to 1918 in relation to the Slovenes of Vas and Zala counties. In this study, I have focused on the Lutherans, who constituted a minority even within the Slovenian ethnic group and who, from the 1820s and 1830s onward, had virtually no connection with the Austrian Slovenian political movement unfolding on the other side of the Mura River. The majority of Lutheran pastors distanced themselves from the language reform and native-language cultural activities of the Catholic clergy in the Slovene ethnic region; they actively collaborated with the local Hungarian or pro-Hungarian political elite, and from the 1870s onward, they scarcely wrote in their own preserved "Vend" language. I explore the cultural and political activities and identity of these pastors based on archival sources, literature, and press.

Keywords: Slovenes in Hungary, nationality question, magyarization, culture politics, lutherans

* A szerző doktorandusz ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék E-mail: kovacs.kristof72@gmail.com; ORCID: 009-0004-4433-662X

** A tanulmányban az identitás fogalmát Anthony D. Smith alapján értelmezem. Lásd Veres Valér: Etnikai versus nemzeti identitás kisebbségi helyzetben – az erdélyi magyarok esete. *Kötő-jelek*, 2003. 9–10.

*** A tanulmány a „Hungarikumok a Maribori Regionális Levéltár gyűjteményében, a Ljubljanai Történeti Levéltár fiókjaiban és a szlovén Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattárában" (SNN 146934) pályázat keretében készült.

A magyarországi szlovénok – vagy ahogyan a 19. század folyamán magyar nyelvi környezetben hívták őket, a vendek – Vas és Zala vármegye délnyugati sarkát lakták.[1] Önmagukra anyanyelvükön szlovénként (*Sloven*, többes számban *Sloveni*/*Slovenci*) hivatkoztak. Mivel évszázadokig külön éltek az osztrák örökös tartományokban élő szlovénoktól, sajátos kulturális-társadalmi identitásuk lett, nyelvjárásuk az elszigeteltség miatt konzerválódott, magyar és német szavakat kölcsönzött, amelyből egy párhuzamos irodalmi nyelvet alkottak meg. Ez lett a *sztári szlovenszki jezik* (ősi szlovén nyelv), magyarul a vend nyelv. A magyarországi szlovén etnikai régiót a 19. század elejétől Vendvidéknek hívták a hazai közbeszédben, amely nem alkotott közigazgatási egységet. Ugyan a mai történettudomány gyakran Muravidékként hivatkozik erre a területre az 1919 előtti időkre vonatkozóan, ez a megállapítás nem helyes. A Muravidék terminus csupán 1919 augusztusa után alakult meg, amely területet a trianoni békeszerződés 1920. június 4-én a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélt. Ez a terület nem fedte le a teljes szlovén etnikai régiót, hozzácsatoltak közel harminc színmagyar települést, a Szentgotthárd környéki szlovén falvakat pedig meghagyta Magyarországnak. Ma a Muravidék a Szlovén Köztársaság része. Tehát a történelmi hűség kedvéért e dolgozatban is a Vendvidék, néhol a Mura mente terminust használom a szlovén etnikai régióra, amely a történelmi Vas és Zala vármegye három járása (Muraszombati-, Szentgotthárdi- és Alsólendvai járás) területén feküdt. A Vendvidéket a Mura menti szlovénok nyelvükben a *Slovenska krajina*, azaz „Szlovénvidék” alakban használták. Az ausztriai szlovénok e területet már az 1860-as évektől leggyakrabban *Prekmurje*, azaz Murántúlként azonosították, ahogyan ezt ma is (részben) teszik.[2]

Visszatérve a Mura menti szlovénokra, számuk hetven-hetvenötezer fő körül volt az 1910-es népszámlálás alapján, amit pontosan szinte lehetetlen megállapítani

[1] A tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a „vend kérdéssel”, vagyis a muravidéki szlovénok eredete körül kialakult két évszázados diskurzussal részletekbe menően tudjak foglalkozni. Az utolsó két évtized történettudományi munkái és saját kutatásaim alapján egyértelműen kijelenthetem, hogy a Magyarországon 1918 előtt élő vend etnikai csoport – ahogyan anyanyelvükön is hivatkoztak önmagukra (*Sloven*) – a szlovén nemzethez tartozott, kiknek legnagyobb része az osztrák örökös tartományokban élt. Ettől függetlenül a magyarországiak évszázados különállásuk révén saját nyelvi-kulturális hagyományokra tettek szert, ami azt okozta, hogy a 18. századtól egy saját irodalmi nyelvet alkottak meg. A magyarországi szlovénok irodalmi nyelvét hol vend nyelvnek, hol magyarországi szlovén nyelvnek hívom, hogy az ausztriai oldalon kodifikált szlovén irodalmi nyelvtől való különállása érzékelhető legyen. A vend kérdéshez lásd: Szilágyi Imre: A magyarországi szlovénokról, avagy régebbi nevükön a vendus-tótokról. *Limes*, 2003/3. 83–98.; Angyal Endre: A vend kérdés. In: Lukács István (szerk): *A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából*. Budapest: Kossics Alapítvány, 1996. 71–104.

[2] A terület terminológiai problémáihoz lásd: Bokor László: Gondolatok a Muravidék elnevezéséről és területi határairól. *Földrajzi Közlemények*, 2012/1. 56–65.

a korabeli kettős identitások[3] és az asszimilációs folyamatok miatt. Értelmiségük legnagyobb részt az akkulturáció felé indult el, kiválóan beszéltek magyarul, lojálisak voltak a politikai berendezkedéshez, elfogadták a magyar politikai nemzet gondolatát, amelyet a helyi katolikus társadalom lelki vezetője, Ivanóczy Ferenc is támogatott (1857–1913), azonban az 1890-es évek derekától aktívan fellépett a Katolikus Néppárt oldalán a liberális kormánypárttal szemben. Tevékenysége ettől függetlenül nem irányult a magyar állam ellen. Ettől eltekintve Ivanóczy szlovén érzelmű volt, támogatta az anyanyelvi művelődést, hitoktatást, bíztatta papjait anyanyelvük használatára, a szombathelyi püspök támogatása révén Mura menti szlovén nyelvjárásban periodikát is kiadatott. Tanítványai később, 1918 őszétől markánsan képviselték a szlovén politikai érdekeket. Ivanóczy és a helyi kormányzat befolyása ellenére a nagyon gyér polgárosodás és ipari fejlődés miatt a legnagyobb részt földművelésből élő lakosság kevésbé érdeklődött[4] a magyar és a Mura túloldalán szerveződő szlovén politikai mozgalom iránt. A magyar nyelvoktatás eredményei is csak az 1890-es évek után váltak kimutathatóvá, 1910-re a magyarországi szlovénok közel harmada beszélt magyarul. Ez természetesen nem jelentett egyet az asszimilációval.

A Mura menti szlovénok legnagyobb részt katolikus, kisebb részt evangélikus vallásúak. A muraszombati járás evangélikusainak száma 22 050 fő[5] volt, többségükben szlovén anyanyelvűek.[6] Ezzel szemben az osztrák tartományokban élő szlovénoknál szinte alig maradt evangélikus hívő, ezért magyarországi nemzettársaik létezése önmagában is kuriózumnak számított. E tanulmány viszont nemzetiségi szempontból vizsgálja ezt a kérdést. A dualista korszakban azért is volt oly fontos a nemzetiségi kérdés és az ezzel összefüggésben álló magyar nyelvterjesztés, asszimiláció kérdése, mivel a kormányzat úgy vélte, hogy a modernizáció és a nemzetállam építés kéz a kézben járt. A magyar nyelvterjesztő politikát támogatta az is, hogy az ausztriai szlovén nemzeti mozgalom szinte teljesen negligálta a magyarországiakat, nem törekedtek az expanzív nemzetépítésre, ez csupán néhány

---

3 Bindorffer Györgyi: Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás. In: Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra*. Budapest: Gondolat, 2007. 7–15.

4 Zahra, Tara: Képzelt nemközösségek: a nemzeti közömbösség mint elemzési kategória. *Regio*, 2017/2. 5–42.

5 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Nyomása, 1912. 56–61.

6 A Vasi Közép Egyházmegye vendvidéki egyházközségei a következők voltak: Alsómarác (1887 előtt Tótmorác, ma: Moravske Toplice), Battyánd (Pucinc, Puconci), Bodóhegy (Bodonc, Bodonci), Domonkosfa (Domanjševci), Muraszombat (Murska Sobota), Őrihodos (Hodoš), Péterhegy (Felső-Petróc, Gornji Petrovci), Tótkeresztúr (Krisevci, Križevci). Az ezekhez tartozó fiókközségeket lásd: *Dunántúli evangélikus egyházkerület névtára 1910*. Pápa: Főiskolai Könyvnyomda, 1910. 70–79. A tanulmányban a szlovén helyneveket magyar alakjukban használom, függetlenül attól, hogy ezek csak 1887 után lettek hatályosak.

értelmiségi részéről (Anton Trstenjak vagy Fran Kovačič) jelent meg a publicisztikai életben. A gazdasági fellendítés és polgárosodás problematikája a Mura mentét sokszorosan sújtotta, az ebből való kilábalást és a gazdasági körülmények javítását szorgalmazhatta a magyar nyelv elterjedése, majd az asszimiláció. A magyarosodás egyet jelentett a társadalmi egzisztencia fellendítésével, ezért is léptek fel oly támogatóan például az evangélikus lelki vezetők és a helyi hatóság is. Így ameddig az evangélikus értelmiség szinte teljesen negligálta a vend nyelvű könyvek kiadását, addig a katolikus papság szlovén érzelmű tagjai folytatták az anyanyelvű kultúra ápolását. Persze, ettől függetlenül a katolikus értelmiség szintén a térség modernizációját támogatta, a magyar nyelvoktatás és a helyi hatóságokkal való együttműködés az 1890-es évekig szinte zökkenőmentes volt körükben. A tanulmány középpontjában nem a katolikus, hanem a vendvidéki evangélikus értelmiség identitása és a modernizáció alappillérének számító magyar kultúra- és nyelvterjesztés szerepel.

Elöljáróban érdemes tisztázni a Magyarországi Ágostai Evangélikus Egyház – és ezzel együtt a hazai protestantizmus viszonyát – a magyar nemzetiségpolitikával, mivel az egyház politikai irányvonalát követték a vendvidéki lelkészek és a hívők is. A magyarországi reformátusokkal ellentétben az evangélikus hívők között nagyszámú magyart (32%), németet (31%), szlovákot (35%) és szlovént találunk, ami nagymértékben szülte az egyházon belüli nemzetiségi „csatározásokat", leginkább a magyar tudatú és szlovák lelkészek, értelmiség között. De pont ez a vegyes etnikai összetétel teremtette meg a békés együttélés és együttműködést formáit is.[7] Tekintettel arra, hogy a reformkor elején a magyar tudatú evangélikus családok legnagyobb része asszimiláns volt, még inkább erősítette az egyház vezetésében azt a törekvést, hogy az egyház mellett a közéletet is a magyarosítás eszközévé tegyék. Ezt kiválóan alátámasztják Zay Károly (1797–1871) főfelügyelőnek és Kossuth Lajosnak (1802–1894) a protestáns unióról szőtt gondolatai, mellyel a hazai protestantizmust magyar jellegűvé kívánták előmozdítani. A szlovákok „hazafiatlan (pánszláv)" magatartásának tematizálása pedig a kiegyezés utáni évtizedek „forró" témája maradt az egyházon belül.[8]

A magyarországi protestánsok kisebbségben voltak ugyan a katolikusokkal szemben, mégis a parlamenti képviselők többsége valamelyik protestáns felekezethez tartozott: „A protestantizmus közösséget vállalt a szabadelvű párti kormányokkal."[9] Ez a dualista korszakra mindvégig irányadó felfogás volt, az evangélikus egyháznál is. Ehhez a protestáns egyházszervezet felépítése is hozzájárult,

[7] Ábrahám Barna: „Nemzeti vallások" Magyarhonban a 19. században. In: Tomka Miklós (szerk.): *Ami rejtve van s ami hasonló. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Piliscsaba–Budapest: Loisir Kiadó, 2008. 19.

[8] Ábrahám, 2008. 20.

[9] Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs: Kronosz, 2021. 554.

ahol az egyházi és világi személyek egyenlően vettek részt az egyházak vezetésében. Több világi protestáns vezetőt találunk a magyarországi legfelsőbb politikai vezetés körében. Ők természetszerűleg egyetértettek és képviselték a liberális nacionalizmus ideológiáját mind az egyházuk, mind a politikai képviselet és a közélet más területein. Sok protestáns iskolát az államnak adtak át, mert „magyar nemzeti szempontból" szükségesnek vélték az állami oktatást, továbbá a protestáns teológiában a 19. században érvényesültek a racionalizmus és a liberalizmus eszméi. Ennek nagyszerű példája az 1871-ben létrejött Magyarországi Protestáns Egylet, melynek célja „a vallásos és erkölcsi élet megújulása Jézus Krisztus szellemében és összhangban a teljes műveltséggel."[10] A magyarországi szlovénok azonban csendben, a hazai nemzetiségi és egyházi csörtéktől mentesen éltek. Evangélikus vezetőik a nagy nemzeti-liberális elgondolások mentén terelgették őket az életben. Először viszont a vendvidéki szlovén művelődés kezdeteit vizsgálom meg, amit az evangélikus értelmiség alapozott meg.

Az evangélikus Mura menti szlovén művelődés a 19. század közepéig

A protestantizmus vendvidéki elterjedése a 16. században, majd a 17-18. századi rekatolizáció eredményeinek bemutatása kimerítenék e tanulmány tárgyát, ezért csupán arról kell mindenképpen megemlékeznem, hogy 1681-ben két artikuláris helyet[11] engedélyeztek a Mura mente közelében: Nemescsót és Surdot. E két település vált a későbbi Mura menti szlovén evangélikus művelődés szellemi középpontjává. Később több korai vendvidéki lelkész is itt működött. A rekatolizáció miatt a vendvidékiek templomait elvették, tömeges elvándorlás vette kezdetét, például Surdra, ahol Nádasdy Mária Magdolna engedélyezte tizennégy család letelepedését 1718. július 3-án. Majd harminc évvel később Pozsonyban tízezer hűséges Mura menti szlovén nevében kérvényezték Mária Teréziától, hogy engedélyezze az evangélikusok számára az imaházak, iskolák építését és hitük nyilvános gyakorlását.[12] A változásra egészen 1781-ig, a II. József-féle *Türelmi rendelet*ig kellett várni, amely kimondta a protestáns és görögkeleti vallások szabad gyakorlását. Ezután 1783-ban Őrihodoson (amely magyar többségű őrségi település volt, viszont

[10] Katus, 2021. 554–555.

[11] „Az 1681:26. törvénycikkben meghatározott helységek, melyekben az evangélikusok és reformátusok hivatalosan is gyakorolhatták vallásukat." Id.: Magyar Katolikus Lexikon.

[12] Lukácsné Bajzek Mária: Reformáció a 17-18. századi Muravidéken. In: István Anna (szerk.): *Reformáció és kánon a szláv irodalmakban, kultúrákban és nyelvekben: Tanulmánykötet*. Opera Slavica Budapestinensia Symposia Slavica (8). Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2018. 29–36.

a szlovén lakosságú Sal és Büdinc is hozzá tartozott), Tótkeresztúron, Battyándon, 1792-ben pedig Bodóhegyen alakult újjá az evangélikus gyülekezet.[13]

A Mura menti evangélikusoknak nyomtatásban megjelenő könyvekre a 18. század elejéig várniuk kellett. Ez fontos mérföldkőnek számít művelődés- és nemzetiségtörténeti szempontból, mivel ekkor tették le a Mura menti szlovén irodalmi nyelv normáit, ekkor foglalták írásba, hogy miért is fontos számukra az, hogy saját nyelvükön, és nem az osztrák tartományokban fejlődő és központosuló szlovén irodalmi nyelven adjanak ki könyveket. Érdemes viszont azt is tudatosítani az olvasóban, hogy a magyarországi szlovénoknak három fő nyelvjárása volt: a völgyvidéki, a síkvidéki és a dombvidéki nyelvjárás. Ezek a könyvek – főleg Küzmics István (1723–1779) után – igyekeztek a három nyelvjárás fölé emelkedni, és irányt mutatni a későbbi irodalmi tradíciónak is. Ismételten a tanulmány terjedelmére való tekintettel csak említés szintjén tudok írni az első nyomtatásban is megjelenő vendvidéki íróról, Temlin Ferencről, aki 1715-ben adta ki Hallében katekizmusát, a *Mali Katechismus* című könyvecskét. Az evangélikusok könyvei később szintén csak a vallási témákat öleltek fel, ettől először a katolikusok tértek el. Temlin után Szever Mihály (1699 körül–1750) adta ki *Réd Zvelicsansztva* című könyvét, amelyen még érezhető volt a *kaj-horvát* nyelv hatása.

A legjelentősebb magyarországi szlovén író és lelkész Küzmics István volt, akinek az első (legalábbis is fennmaradó) könyve 1754-ben jelent meg, *Vöre krsztsánszke krátki návuk* címmel. Küzmics, ahogyan sok evangélikus szlovén lelkész és értelmiségi, a Pozsonyi Evangélikus Líceum kulturális megtermékenyítő hatása alatt állva vágott neki a vendvidéki vallásos irodalmi élet fellendítésének. Küzmics a *Vöre krsztsánszke* könyvének bevezetőjében a következőképpen indokolta könyve érdemét: „hogy ez a nehézség a mi szlovén népünk (*nassim Szlovenszkim národom*) körében valamilyen munkával orvosolható legyen, ilyen sorrendbe állítottam össze az egész művet, ahogyan elneveztem: *Vöre krsztsánszke kratki návuk*, így semmi újat és kitaláltat nem tartalmaz, hanem a régi tanítást őrzi."[14] Küzmics István legjelentősebb műve, az Újszövetség fordítása, vagyis a *Nouvi Zákon Ali Testamentom Goszpodna Nasega Jezusa Krisztusa…* 1771-ben jelent meg szintén Hallében. Nyelvi szempontból már „meghaladja a nyelvjárási igényeket és a nyelv általános kommunikációs funkcióját", nyelvjárások feletti irodalmi normát teremtett, vagyis a Mura menti szlovén nyelv irodalmi normája.[15] Úgy gondolom, hogy e munka nyelvészeti relevanciája mellett tanulmányom tárgya, vagyis a Mura menti szlovén művelődéstörténet szempontjából még fontosabb. Ekkor ugyanis papírra vetették – így mi is szemmel látható bizonyítékot nyerünk arról –, hogy hogyan és miként gondoltak magukra nemzetiségi szempontból a Mura menti szlovénok, legalábbis esetünkben az evangélikus írók a 18. század végén. A bibliafordítás elején

[13] Dudás Előd: *Nemeski kincs*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2024. 34–35.
[14] *Vöre krsztsánszke krátki návuk*. Halle, 1754. 5.
[15] Dudás, 2024. 43-44.

található előszót, amely M. Torkos József (1710–1791) soproni lelkész aláírása alatt szerepel, a szakirodalom nagyrészt Küzmicsnek tulajdonítja, mivel sok információ olvasható benne, ami a szlovénok nyelvére, eredetére vonatkozik, s amit ilyen mélységben csak Küzmics ismerhetett. Az előszó nemzetiségi- és művelődéstörténeti szempontból fontos részeit alább idézem:

> „§. 13. Az Úr Istennek hajdanán és mostanság is isteni gondviselése az emberiség és a szláv nemzettel szemben is abban nyilvánul meg, hogy, mint ahogy azzal betöltötte a Földközi-tengertől a Fehér-tengerig egészen Dalmáciát, Isztriát, Szlavóniát, Boszniát, Bulgáriát, Horvátországot, Krajnát, Stájerországot, Magyarországot, Moráviát, Csehországot, Lengyelországot és Oroszországot, úgy ezek közül a nemzetek közül néhány személyt arra buzdított, hogy fordítsák le a szentírást anyanyelvükre, amelybe beleszülettek. Elég, ha másokról nem, de megemlékezünk a krajnaiakról és az alsóstájerországiakról, akik véleményünk szerint a magyarországi szlovéneinkkel együtt Vas, Zala és Somogy megyében azon vandalusok maradványai, akik az ötödik században Krisztus születése után ebből a királyságból Olaszországba és Spanyolországba távoztak, majd onnét a tengeren Afrikába hajóztak. Köztük van már 1562-ben Krisztus születése után Primož Trubar, Isten igéjének szolgálója Urachban, mint ahogy ő maga nevezte magát, aki glagolita írásban krajnai nyelven kiadta az Újszövetséget. A következő évben, azaz 1563-ban Anton Dalmata, Štefan Istrijanski és Jurij Jurijevič egy könyvben újra kinyomtatják ezen a nyelven a négy evangélistát egy könyvben (…) Ezután Jurij Dalmatin lefordítja az egész Bibliát, azaz az Ó- és Újszövetséget stájer nyelvére (…) §. 14. Ki fogja tehát a mi Mura és Rába közti szlovéneinknek korlátozni ezen isteni szent könyvek fordítását saját nyelvükre, kizárólag, amely nyelven értik Istent, amikor az apostolok és az apostolok levelei által szól hozzájuk? (…) Ezt pedig nem várhatják Trubar, Dalmatin, sem Francel vagy bármilyen más fordításból sem. A mi magyarországi szlovénjeinknek a nyelve ugyanis sokban különbözik az összes többiekétől, hiszen sok tőlük idegent, de sajátosat tartalmaz. Hiszen a már említettekben nagy különbségek találhatóak. (…) Azért az Úr Isten erre a cselekedte Küzmics István surdi lelkésznek sugallott ösztönzést, aki görög nyelvről a Szentlélek segítségével és nagy buzgósággal lefordította az Újszövetséget arra a nyelvre, amelyet olvasol és hallgatsz. A sok hívő lélek segítségével (költségek) lett kinyomtatva és a te kezedbe téve éppen azon okból, amelyekből már ennek előtte elkészítette a Vöre Krsztsanksze krátki návuk című művét, amely 1754-ben volt kinyomtatva.”[16]

Ugyan a hivatkozott előszó alapján Küzmics István és a Mura menti szlovén értelmiség abban hitt, hogy népük az ötödik századi vandálok „maradványa”,[17] de

[16] A magyarra lefordított előszó alapján, egy-két helyen módosítottam a terminusokat: Küzmič, Štefan: *Predgovor: Nouvi zakon*. Murska Sobota: Pokrajinski Muzej, 2008. 61–63.

[17] A latin *Vandalus* elnevezést összekeverték a szlovénok latin megfelelőjével, a *Vinidus*-sal. Ugyanez jelent meg a katolikus szlovén íróknál is. Utolsó képviselője ennek a gondolatnak

megjelent az az értelmezés is, hogy Magyarország délnyugati sarkában és az ausztriai tartományokban élő szlávok ugyanannak a népnek tekinthetőek. Sőt, Küzmics behatóan ismerte a krajnai és stájerországi szlovén bibliafordításokat. Mégis, nem arra buzdította népét, hogy az ausztriai tartományok szlovén nyelvén, hanem a maguk Mura menti szlovén nyelvén olvashassanak. Ez egyértelműen szilárd kulturális döntésnek bizonyult, mivel az 1900-as évekig kevés elmozdulás történt a krajnai nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelv felé. Ez alapján az értelmiség számára elfogadottá vált a sajátos Mura menti szlovén irodalmi-nyelvi öntudat.

Küzmics István forradalmi munkái után, az 1780-as években szintén megkezdődött a katolikusok irodalmi tevékenysége, ami Küzmics Miklós (1737–1804) espereshez köthető, aki a Szombathelyi Egyházmegye püspökével együttműködve jelentetett meg hét könyvet az 1790-es évek végéig. Az evangélikus lelkészek és írók közül ebben az időszakban, tehát a 18. század végétől a 19. század első feléig Bakos Mihályt (1742–1803), Szijjártó Istvánt (1765–1833) és Barla Mihályt (1778–1824) említhetjük. Az utolsó nagy evangélikus író és fordító Terplán Sándor (1816–1858), Czipott György (1793–1834), Kardos János (1801–1873) és Lülik István (1764–1847) tanító volt.

Bakos Mihály 1780-ban lett a surdi evangélikus közösség vezetője (néhány évig Tótkeresztúron is lelkészkedett), Küzmics István halála után. Egyetlen nyomtatásban megjelent könyv kötődik hozzá, a *Nouvi Gráduvál*, amely 1789-ben jelent meg Sopronban. Valószínű, hogy ő gondoskodott az 1786-ban Pozsonyban megjelenő *Szlovenszki abecedár* és az 1796-os Sopronban megjelenő *Győrszki Kátekizmus* előkészítéséről is.[18] Ennél is érdekesebbnek tartom Bakos levelezését, amelyet a szlovák származású pozsonyi teológus lelkésszel, Institoris Mihállyal (1731–1803) folytatott 1771 és 1791 között. Bakos szintén Pozsonyban végezte tanulmányait, itt került baráti kapcsolatba Institorisszal és körével, akik a magyarországi szlovénok anyanyelvi vallásos mozgalmát támogatták.[19] Bakos első leveléből kiderül (1771. július 4.), hogy Küzmics Újszövetség-fordítását pénzügyileg részben Serpilliana Szófia asszony támogatta, de ez nem volt elég. Ezért kereste meg Bakos Institorist, hogy járjon közbe Jeszenák Jánosnál, a jogásznál és királyi tanácsadónál, a protestáns egyházi ügyek pártfogójánál. Később Jeszenák három alapítványt is tett, ami magyarországi szlovén protestáns intézményeket és magánszemélyeket is támogatott.[20] Bakos hét évvel később (1778. június 20.) küldött egy példányt a Küzmics-féle fordításból, persze, még mindig anyagi gondokkal küzdöttek.

Kossics József felsőszölnöki plébános volt, akit az 1840-es évekre meggyőztek e teória helytelenségéről.

18 Dudás, 2024. 57.

19 Šebjanič, Franc: Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu-Mošovskemu, *Jezik in Slovstvo*, 1969/1. 24–26.

20 Šebjanič, 1969/1. 26–27.

„A tisztelt szerző mindenhol az eredeti szöveghez igazította ezt a fordítást, így azok a plébánosok, akik jól ismerik a szlovén nyelvet, és éles szemmel átnézik ezt a művet, csak néhány sorrendet és végződést fognak észrevenni (…) biztosan megadja azt, amit eddig senki sem mert megkísérelni ebben a nyelvben; sajnálatosnak tartjuk csak azt, amit nyilvánosan is panaszoltam, hogy eddig még nem tudtuk teljesen kifizetni a nyomdászt, miután a támogatóink nem voltak olyan nagylelkűek, mint vártuk. Ó, bárcsak akkor is megfogadtam volna a tanácsodat (amikor azt tanácsoltad), hogy hogyan próbáljunk meg valamit szerezni Pozsonyban vagy bárhol máshol; csak hozzád kellett volna fordulnom, aki jól ismered ennek a népnek a sorsát. Ezért minden tisztelettel kérem Önt, ha tud, hogy bölcs tanácsával segítsen nekünk és biztosítson nekünk valamilyen támogatást. Ezzel biztosan nagy szolgálatot tesz Istennek és nekünk, tisztelt uram. Most talán megnyugszik a mi népünk."[21]

A kiegyezés előtti evangélikus szlovén értelmiség közösség- és kultúraépítő tevékenységéből érdemes még Czipott György, őrihodosi lelkészt megemlíteni. Czipott György csupán egy könyvet adott ki rövid élete során 1829-ben (*Dühovni áldovi ali molitvene knige*), „tiszta szlovén nyelven"[22], vagyis Mura menti szlovén nyelven írta. Az imádságoskönyv első lapján olvasható Berke Ferenc battyándi evangélikus tanító és esperes cenzori engedélye, hogy „[A]z Vandalus Nemzetnek ezen igen szükséges, 's buzgó-áhétatos, és szivreható imádságokból álló könyvetske szabadon kinyomtattathatik."[23] Czipott az előszóban kifejezte nézetét arról, hogy „szívélyes vágyam, hogy ezzel a kis áldozattal, amelyet most drága hazám oltárára helyezek, hasznára váljak; és ha csak néhány szív meg is hatódik, akkor szívből jövő erőfeszítéseim megérik a fáradságot. Csak Isten adjon segítségét és irgalmát."[24] Czipott „szép, lágy szlovén nyelven" írt könyvét kedvelték az evangélikus hívők.[25] Így gondolkodhatott egy evangélikus lelkész és hazafi, aki őszintén szerette népét és hazáját, és akinek egyetlen gondja a nép jóléte volt.[26]

Az utolsó evangélikus értelmiségi, akihez fontos irodalmi tevékenység köthető, Kardos János őrihodosi lelkész volt. Munkássága nagyban befolyásolta az evangélikus vendvidéki közösségépítést a jövőben. Kiállt a vend nyelv konzerválása mellett, elítélte a katolikusok nyelvújító tevékenységét, amellyel a szlovén irodalmi nyelvhez próbáltak közeledni. Ezzel egyértelműen az evangélikus közösség „magyarbarát" iránya vált mérvadóvá, a Mura túloldalán építkező szlovén nemzeti mozgalommal való kapcsolatkeresésnek pedig gátat szabott. Később a magyar

[21] Uo. 27. A többi levéltást ld.: *Jezik in Slovstvo*, 1969/2. 54–58.; 1969/3. 85–89.
[22] Trstenjak, Anton: *Slovenci na Ogrskem.* Maribor: Pokrajinski Arhiv Maribor, 2006. 164.
[23] Czipott György: *Dühovni Áldovi ali molitve knige*. Szombathely: Perger Ferentz Nyomdája, 1829. 2.
[24] Uo. 4.
[25] Dudás, 2024. 59.
[26] Trstenjak, 2006. 164.

hatóságok erre építve próbálták meg a magyarországi szlovén nemzetiségi fejlődést hermetikusan leválasztani az ausztriai szlovén és „délszláv" befolyástól.

Ettől függetlenül Kardos konzerváló tevékenysége mellett képes volt egy sajátos nyelvújításra is. Kijelenthető, hogy szerteágazó tevékenységet folytatott, a legtermékenyebb evangélikus értelmiségivé vált.[27] A vallásos irodalom mellett a magyar nemzeti mozgalom számára fontos irodalmi műveket is fordított, például Vörösmarty *Szózat*át, Petőfi verseit, vagy akár Arany János *Toldi*ját.[28] A kiegyezés utáni években, Eötvös József felhívására a kultuszminisztérium hivatalos tankönyvfordítójává vált. Ezeket a tankönyveket leginkább csak az evangélikus fenntartású népiskolákban használták.[29] A stájerországi születésű szlovén Anton Trstenjak (1853–1917) – egyáltalán nem elfogult narrációja alapján – „tudva levő volt", hogy a kormány nem engedélyezte a szlovén értelmiségnek, hogy saját maguk, autonóm módon adjanak ki tankönyveket. Ehelyett csak a magyar tankönyvek vend fordítását támogatták, ezeket a Királyi Egyetemi Nyomda nyomtatta ki.[30] Kardos fordítói tevékenységéért kimagasló fizetséget kapott, a minisztérium a fordításokat szakmai szempontból megfelelőnek ítélte. Azonban neve egyik iskolai tankönyv elején sem szerepel fordítóként. Trstenjak narratívája szerint Kardos szándékosan nem írta alá a könyveket, mert a kortárs vendvidéki értelmiségből senki nem akarta volna képviselni a magyar politikai elvárást a fordításokban.[31] Ez a feltevés egyáltalán nem tűnik pontosnak, mivel a hatvanas években senki nem képviselte a szlovén nemzeti mozgalom érdekeit, a legtöbb közéleti szereplő egyetértett a magyar politikai nemzet gondolatával.

Jól példázza Kardos hazafias identitását, hogy az 1867-es országgyűlés által elfogadott majd szentesített törvények az ő fordításában vend nyelven is megjelentek 1868-ban.[32] A könyvecskét Sigray Fülöp (1823–1883), a muraszombati országgyűlési körzet követe fordíttatta le, hogy a választók „kedves anyanyelvükön" is olvashassák a törvényeket.[33] Božidar Raič (1827–1866) stájerországi szlovén nyelvész a fordításáról egész elítélően nyilatkozott. Stílusát merevnek és nehézkesnek tartotta, és

[27] *Dr. Luther Martina máli kátekizmus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke.* V Pesti: 1837.; *Krátki návuk krsztsansztva naime za deczo obcsin evangelicsanszki okrogline szlovenszke ksztoli goszpodnovomi prihájati*. V Pesti: 1837.; *Mála historia bibliszka ali sz. piszma mészta prigodna*. V Körmendini: 1840.; *Krsztsanszke czerkvene peszmi* V Kőszegi: 1848.; *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi.* V Körmendini: 1848.; *Pobo'zne molítvi za poszebno csészt bo'zo*. Körmend: 1853.

[28] Dudás, 2024. 60–61.

[29] Kokolj, Miroslav – Horvat, Bela*: Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1977. 196.

[30] Trstenjak, 2006. 171.

[31] Uo.

[32] *1867-a leta vogrszkoga orszácskoga szpráviscsa poszvetseni právdeszklenje*. V-Pesti: vu násztavi Gyurian i Deutsch Morica, 1868.

[33] Trstenjak, 2006. 174. (Trstenjak ebben is a magyar politikai gondolkodás terjesztését látta, ami egyáltalán nem alátámasztható.)

megjegyezte, hogy a fordítás alapján Kardos nem ismerte a szlovén irodalmi nyelvet, mivel a szlovén kifejezések helyett magyart használt. Ez persze teljesen egyértelmű, mivel a Mura menti szlovénok irodalmi nyelve, a *sztári szlovenszki jezik* nem vette át a krajnai, stájerországi szakkifejezéseket. Gyakran a magyarból pótolták ezeket. Például *gyeleš* (gyűlés), *követ*, *ország*, amelyeket Raič „felesleges magyar szavaknak" titulált, magyar írásmódját zavarosnak vélte, és szerinte a művelt értelmiség között nem találhatott így kedvező megítélésre. Kardos az 1860-as években kezdte el az Ószövetség vend fordítását, végül Mózes öt könyvét fordította le. Az ausztriai szlovén nemzeti mozgalom e munka kapcsán is úgy nyilatkozott, hogy ez csak akkor lett volna „hasznos" a szlovén nemzet számára, ha Kardos „megtanulta volna a nyelv lényegét", vagyis nem anyanyelve irodalmi nyelvét használta volna. Ezek nyomtatásban viszont csak jóval Kardos halála után jelentek meg 1929-ben, *Moses i Josua* címen. Visszatérve a kiegyezés törvényeinek vend fordítására, Kardos saját összetett szóalkotását is hibásnak vélték a Mura túloldalán.[34] Kardos vend nyelvi konzervativizmusáról és identitásáról árulkodik az is, hogy nem sokkal halála előtt, 1872 augusztusában megbírálta a katolikus vend népiskolai tankönyveket, amelyek már *gaj* helyesírással íródtak, és szókincsüket tekintve közeledtek a szlovén irodalmi nyelvhez.[35] Számára ez teljesen elfogadhatatlan volt, szándékosan pánszláv kritikát fogalmazott meg a tanfelügyelőnek írt jelentésében.

Identitásának fontos eleme volt a magyar nemzeti mozgalommal való szoros együttműködés. Kardos haláláig magyarul és vendül is misézett, az 1848-as vendvidéki eseményeknél is aktív szerepet vállalt: „Mikor ugyanis a horvátok és illírek dél felöl betörtek hazánkba és a vend vidék felé közeledtek, kardot kötött és a környékbeli őrségi és vend férfiakból hirtelenében sereget toborozva, elibök sietett, hogy őket feltartóztassa. Éppen Mártonhelyen a mai Vezér-féle korcsmánál pihent kis csapata, mikor az osztrák tisztek által vezetett gyülevész nagy had megjelent. A maroknyi csapat elleinek sokaságát látva, rendes katonaság hiányában velük megütközni tanácsosnak nem tartotta, elszélledt. Mint beszélik, Kardos maga csak úgy menekedett meg, hogy pincérköténynyt kötött (talán kikémlelési szándék is vezette) és a beállító bandavezéreket mint pincér szolgálta ki. Midőn pedig ezek tőle az elmenekült csapat vezére, Kardos után tudakozódtak, maga mondá nékik zamatos sváb dialektussal: az bizony legelői elszaladt."[36] Kardos ekkor fordította le a *Szózat*ot, amiről úgy vélte, hogy minden Mura menti szlovénnak ismernie kell, és hogy ne merüljön az idők során feledésbe, 1860-ban Augustich Imrének (1837–1879), az első magyarországi szlovén újság (*Prijátel*) szerkesztőjének is átadta a szöveget. Kérdéses, hogy mennyire vált ismertté és népszerűvé a Szózat

[34] Raič, Božidar: Prekmurski knjižniki pa knjige. *Letopis Matice Slovenske*, 1870. 67–68.

[35] A Vendvidéken forgalomban levő délszláv nyelvű tankönyvek nyelvészeti kritikája. In: Mayer László – Molnár András (szerk.): *Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény. 2. kötet*. Szombathely–Zalaegerszeg: Szignatúra Nyomda és Kiadó Kft, 2008. 77–80.

[36] Heiner Géza: Kardos János a vend költőpap. *Harangszó*, 1921. május 22. 163.

a Mura menti szlovénok körében. Trstenjak egyértelműen amellett foglalt állást, hogy a nép nem szavalta, ahogyan a *Himnusz*t sem, amit ekkor vend nyelvre nem fordítottak le.[37] Augustich lapjában közölte a *Szózat* Kardos-féle fordítását 1876-ban. A lábjegyzetben viszont az olvasható, hogy a Szózatot mindig szavalják, ahol magyar nemzeti ünnepet tartanak, mert ez a nép imádságának elismert része. Persze, ezt inkább általánosságban jegyezte meg, nem a Mura menti szlovénokkal kapcsolatban.[38]

Kardosnak kulcsszerepe volt az evangélikusok identitásának alakításában, az 1848-as események idején és kulturális tevékenysége miatt. Az anyanyelvi hagyományok dacára az evangélikusok büszkén vallották magukat magyarnak (vagyis magyar állampolgárnak), akikkel „együtt küzdöttek és szenvedtek a történelem során." Kardos e lelki kapocs megteremtésében munkálkodott, hogy átültesse a „magyar szellemiséget" a Mura menti szlovénok identitásába.[39] Hogy mennyire fontosnak vélték Kardos munkáját, a muraszombati evangélikus gyűlés 1917 szeptemberében emlékezett meg a hodosi lelkészről, aki szerintük „tiszta vend nyelven írt (…) különösen becscsel bírnak vend nyelven írott egyházi énekes könyvei, melyek ma is a vendség körében nagy elterjedtségnek örvendenek." Az evangélikus értelmiség a századforduló után szembeállította Kardos konzervatív vend nyelvét a katolikusok új irodalmi nyelvével, amin „már alig lehet a vend nyelv őselemeire ismerni, mert telve vannak szlovén kifejezésekkel." Ezért a muraszombati gyülekezet elhatározta, hogy Kardos jubileuma alkalmából szülőházát emléktáblával jelölik meg.[40]

A „magyarbarát" irányvonal a kiegyezéstől

A következő alfejezetben az evangélikus szlovén értelmiségnek a kiegyezés utáni időszakban közvetített liberális magyar nemzeti gondolatait vizsgálom meg. Már elöljáróban kijelenthetem, hogy a Kardos által követett politikai irány mérvadó maradt a lelkészek körében, ami a hazai belpolitikai élet közgondolkodását követte.

Czipott Rudolf (1825–1901) battyándi lelkész és alesperes mindenképp a Kardos-féle irányzat követőjének tudható be. Saját vend identitása kevésbé volt olyan erős, mint apjáé, Czipott Györgyé. Ennek ellenére három vend nyelvű könyvet is írt. Két prédikációskönyvet, és egy a konfirmációra felkészítő tankönyvet.[41]

37 Trstenjak, 2006. 171–172.

38 Nabüd. *Prijátel*, 1876. június 1. 1–2.

39 Uo. 164.

40 Kardos János emlékezet. *Muraszombat és Vidéke* [Továbbiakban: MéV], 1917. szeptember 30. 3.

41 Predga 1883-ga leta Octobra 14-toga dneva, liki na sztotni szpoumenek nasztávlanya Püczonszkoga Szpráviscsa czérkevnoga: i zkrátkim dojszpisüvanyem prigode püczonszke gmajne, V Keszthelyi: Grünbaum Márk Nyomdája, 1884.; *Predga 1888-ga leta oktobra 28-ga dneva na dén reformátzie: vu Battyándszkoj (Püczonszkoj) ev. Czérkvi*, v-Szoboti (Muraszombat),

Identitásáról sokat árulkodik önéletrajza, amit 1886. május 5-én írt. Már tízévesen Sopronba költözött édesanyjával és testvéreivel, ahol később elvégezte az evangélikus líceumot, majd 1847-ben a bécsi egyetem protestáns teológiai fakultásába iratkozott. Tehát már tízéves korában elhagyta a hodosi szlovén–magyar környezetet. Az 1848-as szabadságharc idején még Bécsben tartózkodott, ahol magára magyar tanulóként hivatkozott, majd hazautazott Sopronba. Felszentelése után szintén magyar környezetben, Kővágóörsön lett lelkész. A Vendvidékre csak 1858-ban tért vissza, miután Terplán Sándor battyándi lelkész meghalt, aki Czipottot utódjaként jelölt ki. Czipott már 1857-ben, az új battyándi templom felszentelésekor kapott Terplántól egy példányt az Újszövetség Mura menti fordításából, hogy olvassa és tanulja a vend nyelvet.[42] Czipott önéletrajzában is megírta, hogy azért nem tudott teljes mértékben vendül, mivel születésekor Őrihodos már túlnyomó részben magyar község volt, és csupán néhány szlovén fília tartozott hozzá. Ettől függetlenül gyermekkorában valamennyire beszélte a vend nyelvet, de lelkésszé választásakor már nem tökéletesen. Vend nyelvtudása fejlesztésében a battyándi közösség személye iránti ragaszkodása és iskolatársa, a polonai (később Vaspolony, ma Polana) születésű Benkó Ferenc főgondnok, majd egyházi felügyelő ösztönözte. Így sikerült a lelkésznek a nyelvet tökéletesen elsajátítania.[43] Czipott önéletrajzában azzal is elbüszkélkedett, hogy a Mura menti szlovénok sohasem képviselték a „pánszláv politikai irányt", a magyar nemzetiséghez „belsőleg húztak és vonzódtak". Ezért a lelkész a korszak modern politikai felfogásától ösztönözve a vend mellett magyar nyelvű istentiszteletet is tartott 1858-tól, amelyet a gyülekezet támogatón fogadott. Az ünnepi időszakban és néha vasárnap az istentisztelet mellett a gyóntatást is magyar nyelven végezték, ezzel Czipott úgy érezte, hogy valamit tettek Magyarország ügyéért, még ha tudták is, hogy ezzel a magyarosodás a gyakorlatban nem sok eredményt érhet el.

A lelkész az iskolaalapítás terén is aktív volt. Battyándon emeletes, kéttanítós iskolát építtetett 1860-ban. Az ő pártfogása révén 1868-ban további állami, községi és felekezeti fenntartású iskolákat alapítottak Musznyán (ma Moščanci), Andrejcen (később Andorhegy, ma Andrejci), Zsidahegyen (ma Vučja Gomila), Kupsincon (később Murahalmos, ma Kupšinci), Tessanócon (később Mezővár, ma Tešanovci) és Alsómarácon. A felsorolt iskolák iskolaszékeinek elnöke Czipott lett. A lelkész működését több káplán is segítette az évek során, akik között csupán Berke József volt egyedül szlovén származású. A többi magyar lelkészt maga tanította meg a Mura menti szlovén nyelvre.[44] Hima Sándort (1864–1936), az alsómaráci

Muraszombat: Grünbaum Márk Nyomdája, 1888.; *Vcsenyé konfirmátzie*, v-Szoboti (Muraszombat), Muraszombat: Grünbaum Márk Nomdája, 1888.

[42] Czipott Rudolf önéletrajza. Knjižnica Murska Sobota. https://www.ms.sik.si/fileadmin/user_upload/CzipottRudolf_%C3%B6n%C3%A9letrajza_1886.pdf (Utolsó letöltés: 2026. március 24.)

[43] Uo.

[44] Uo.

lelkészt, aki gömöri származású magyar volt, a legjobb vendvidéki evangélikus szónoknak tartották.[45] Azonban Czipott Rezső a Mura menti szlovén nyelv fejlesztése és oktatása mellett a magyar kultúra terjesztése mellett szállt síkra. Tevékenyen közreműködött a Vas megyei szlovén községek névmagyarosítása körül 1887-ben. Pucinc ekkor vette fel a Battyánd nevet, Batthyány Miksa (1739–1804) emlékére, aki a battyándi templom, iskola és lelkészlak számára ingyen adományozta az építési telket.[46] Czipott ugyan büszke volt a vend nyelvre, és a Küzmics István-féle nyelvi hagyományra, az Újszövetség lefordítására, mégis ennek ellenére úgy gondolta, hogy a teljes Bibliát felesleges lefordítani, mivel a Vendvidék „rohamosan haladt a magyar nyelv elsajátításában".[47] Jól tükrözi a vendvidéki evangélikus értelmiség kapcsolatát a magyar nyelvhez, hogy 1870-ben harmincegyen fizettek elő az első teljes magyar evangélikusnak készült bibliafordításra, amelyet Kámory Sámul (1830–1903) fordított görög nyelvből. Teljes Mura menti szlovén nyelvű Bibliára azonban nem gyűjtöttek. Czipott a *Vasmegyei Lapok* 1872. évi egyik számában a vendvidéki népoktatás sanyarú sorsa mellett a „vend kérdés" kapcsán is megszólalt. Nála is érezhető a Mura menti szlovénok származása körüli bizonytalanság. A Mura túloldalán élő szlovénokról nem sokat tudhatott, mivel szerinte a „vendek" a nagy szláv törzsnek még a 6. században leszakadt ága, akik elfogulatlanok voltak és nem lelkesedtek a nemzetiségi ábrándokért. Egyszerűen csak Magyarország polgárának tartották magukat, a magyarokkal pedig osztoztak a hazaszeretetben.[48] Ez a gondolatiság mindenképp jellemző a többi evangélikus értelmiségire is.

Czipott identitása kapcsán Božidar Raič szintén megnyilatkozott, így a szlovén nemzeti mozgalom narratíváján keresztül is értelmezhető a battyándi lelkész tevékenysége. Sérelmezték, hogy Czipott nem követte a Terplán-féle szlovén meggyőződést, „félelmetes és szenvedélyes magyarón volt", a nagy ünnepek idején is magyarul prédikált, hogy ezzel is a „népet magyarosítsa", mint egykor Kossics József, megvilágosodása előtt. Attól persze, hogy a nagy ünnepek idején magyarul prédikált, egyáltalán nem gyorsította Battyánd vagy a térségbeli szlovén települések magyarosodását. Trstenjak ezt kiegészítette azzal, hogy a nép nem is értette a battyándi lelkész magyar prédikációját.[49] Czipott saját identitásáról Raičnak írt levelében is megnyilatkozott:

[45] Mohácsy Lajos: A mi vend testvéreinkről I. *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1904. december 15. 601–602.
[46] Czipott Rezső. 1825–1901. *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1901. június 13. 299–301.
[47] Mesterházy Sándor: Kuzmics István. *Harangszó*, 1923. december 9. 370–371.
[48] Czipott Rezső: Tanügy. Vasmegye tótsági vidéke 1872 aug. 14. *Vasmegyei Lapok*, 1872. augusztus 22. 1.
[49] Trstenjak, 2006. 74.

„Elődeim heves ajánlása alapján a sors Pucincba vezetett; gyermekkori első éveim óta elhagytam ezt a helyet, és így teljesen elfelejtettem a szlovén nyelvet, ezért amikor idejöttem, három évig éjjel-nappal gyakorolnom kellett; de hála Istennek, most már szlovén prédikátor vagyok, már nem halogatom, hanem szabadon készítem elő a prédikációimat, és gyakran prédikálok is. Az írói dicsőséget azonban nem érem el, és nem is vágyom arra, hogy ilyen magasságokba emelkedjek, különösen a jelenlegi korban, amikor itt is mindenhol magyarul beszélnek. Mi, szlovénok, nem vagyunk pánszlávok, és nem is akarunk azok lenni. Nincs itt talaj a szláv összeesküvéseknek és zűrzavarnak. E nép egy maroknyi részének szlovén anyanyelve mellett a magyar nyelvet is ismernie kell, ez a mi célunk és küldetésünk, amelyre a királyság jó hazafiaiként törekszünk."[50]

Ez alapján Czipott a kiegyezés idején még biztos nem a teljes elmagyarosodás mellett érvelt.

Anton Trstenjak battyándi látogatása idején ismerte meg személyesen Czipottot és az általa követett felfogást. Remélte, hogy valami újat megtudhat a battyándi lelkész apjáról, Czipott Györgyről és esetleg más vendvidéki íróról, könyvről, azonban hamar csalódás érte. Trstenjakot a helyi körjegyző, Csaplovics Ferenc kísérte, aki figyelmeztette őt, hogy semmi érdekesre ne számítson Battyándon. Czipott barátságtalanul fogadta a stájerországi tudóst, és meglepődött, hogy valaki ilyen dolgok miatt kereste fel őt. Czipott nem ajánlotta fel nekik azt sem, hogy üljenek le, és egyáltalán nem válaszolt a szlovén utazó kérdéseire. Trstenjak kifejtette neki, hogy mennyire érdekelte őt a magyarországi szlovénok nyelve és élete, és hogy apja imakönyve szép elméket állított a szlovénoknak irodalmi téren. Egy idő után Czipott durván megkérdezte Trstenjaktól, hogy mit keresett a Vendvidéken, lehet, hogy „pánszláv agitátort" látott a szlovénban. A körjegyzőt meg is ijesztette a gyanakvás, ezért távozásra intette Trstenjakot. Czipott viszont egyik könyvében megnézte, hogy apja pontosan mikor született, majd Trstenjak felé fordult, és emelt hangon ezt mondta neki: „Nekünk szlovénoknak magyarosodunk kell, nincs szükségünk irodalomra." Ezért Trstenjak is azt a következést vonta le Czipott identitásáról, hogy apja szlovénok iránt érzett szeretetét egyáltalán nem követte. Trstenjak legalább képet kaphatott a battyándi nemzetiségi, politikai viszonyokról. Attól függetlenül, hogy az egész települést csak szlovénok lakták, mégis egy ilyen „lelkes magyar" vezette a közösséget. Azt viszont pozitívan értékelte, hogy a magyarul tudók megszaporodása ellenére a templomban még mindig nem érvényesült a magyar nyelv,[51] a magyar prédikációk ellenére.

A battyándi lelkész után Kováts István (1866–1945) magyar lelkészt kell kiemelnem, aki az újonnan alapított muraszombati egyházközség vezetője volt.

[50] Raič, 1870. 70.
[51] Trstenjak, 2006. 74, 164.

Az egyházi életen túl ő is aktívan részt vállalt a helyi politikai és kulturális életben. A muraszombati „városi" tanács képviselője, az 1897-ben alapított Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (V.M.K.E.) vezetőségi tagja volt, és a Muraszombati Takarékpénztár elnöki székét is betöltötte. Kováts 1892-től szolgált Muraszombatban, egészen 1945-ig, 1922-ben pedig esperes lett.

A fiatal lelkész Muraszombatba érkezése előtt egy szót sem tudott vendül, erről maga is megemlékezett. Kováts szerint ez kiválóan reprezentálta „a gyülekezet magyar érzületét, hogy mindkét választáskor mellőzve a vend jelölteket, magyar anyanyelvűeket választott lelkészévé."[52] Kováts hamar nekiállt a nyelv elsajátításának, virágvasárnap már meg is tartotta első szlovén prédikációját. A muraszombati magyar nyelvű prédikációt bevezetése azonban nem hozzá, hanem elődjéhez, Balogh Istvánhoz volt köthető. A muraszombati gyülekezet gyűlése 1886. szeptember 23-án kimondta, hogy minden harmadik vasárnap magyar istentiszteletet is tart.[53] Kund Sámuel esperes a vendvidéki gyülekezetek istentiszteletének nyelve kapcsán intézett jelentése szerint Péterhegyen kívül minden gyülekezet tartott magyar nyelvű istentiszteletet. Persze, néhányuk csupán a nagyobb egyházi és állami ünnepek idején.[54]

A Kardos-féle evangélikus gondolatiság Kovátsot is megihlette, nagy tisztelőjévé vált a volt őrihodosi lelkésznek. Kardos számos kéziratát összegyűjtötte, sőt, Küzmics István *Újszövetség* fordításának eredeti kiadását is nagy becsben megőrizte.[55] Tehát az evangélikus vendvidéki kulturális örökséget nagyra tartotta.

---

[52] Kiss János (szerk.): *Tisztelendő Méltóságos Gyurátz Ferenc a dunántúli ágostai hitv. evangélikus egyházkerület püspöke által, a Vasi Közép Egyházmegyében 1900. máj. 8-20-ig napján teljesített Egyházlátogatás*. Kézirat. 337.

[53] Uo. 329.

[54] Kund Sámuel jelentése a püspöknek. EOL, Vasi Közép Egyházmegye, Közgyűlési iratok és esperesi irattár. 12. doboz, 17. csomó. 1892/3 – 1893/4. „*Jelentem, hogy: 1. Vasi Közép Egyházmegyémben minden lelkész és segédlelkész tud jól magyarul. 2. Az isteni tiszteletek* (…) *Battyándon vend és évenként 10-szer magyar nyelvű is. Muraszombatban vend nyelven, minden harmadik vasárnap magyarul is. Tótmoráczon minden negyedik vasárnapon magyar nyelven, máskor vendül. Tótkeresztúrott vend az isteni tisztelet nyelve, de advent első vasárnapján, karácsony első és második, húsvét első és második, pünkösd első és második, áldozó csütörtökön, nagypénteken, vízkereszt és újév ünnepén magyar nyelven is, vend nyelven is. Hodoson vend nyelven tartatik az isteni tisztelet minden vasár és ünnepnapon, ünnepek másodnapján magyar, vízkereszt és István király napján, magyar nyelven is tartatik isteni tisztelet* (…) *Domonkosfán magyar isteni tisztelet tartatik minden vasárnapon és minden sátoros ünnepen d.e. és d.u., hétköznapokon is reggeli könyörgés, vend nyelven is tartatik isteni tisztelet minden második vasárnap és minden sátoros ünnepen. Csak Péterhegyen tartatik az isteni tisztelet kizárólag vend nyelven. Bodóhegyen minden hónap utolsó vasárnapján vagy ünnepén tartatik magyar nyelven isteni tisztelet, úgy húsvét hétfőn, egyébkor vend nyelven. Anyakönyvek a muraszombati és tótmoráci kivételével vezetettnek a fentebb elősorolt gyülekezetekben, és pedig magyar nyelven*."

[55] Sedar, Klaudija: Mentaliteta prekmurskih evangeličanov v začetku 20. stoletja. *Stati in obtati*, 2019. 19–20. doi: 10.26493/2590-9754.15(30)11–22.

A kilencvenes években ugyan egy állami és egy római katolikus fenntartású iskola is működött Muraszombatban, de a gyülekezet úgy érezte, hogy a polgárosodás, a magyarosodás és az evangélikus hit megerősítésének eszméjét egy saját fenntartású iskola tudná támogatni. Ebben az ügyben a muraszombati lelkész 1892-ben egy felekezeti népiskola épületének jóváhagyása kapcsán a Vasi Közép Egyházmegye esperesének jóindulatát kérte, hogy a hivatkozott év szeptemberében már megindíthassák a tanítást. Arra hivatkozott, hogy a vallási szempontból elhanyagolt Vendvidéken bármilyen egyszerű felekezeti iskola is nagy áldással járt volna. Amikor a magyarnyelvi bizottságot képviselő alispán és a megyei tanfelügyelő tartott vizsgálatot a vidéken, és megtekintették az épülő iskolát is, elismeréssel nyilatkoztak róla.[56] A muraszombati gyülekezetnek a kis imaház helyett saját templomra is szüksége volt. Kováts és a gyülekezet vezetése írt egy levelet a belügyminiszternek, hogy a gyülekezetet anyagilag mennyire megterhelte az iskola és a paplak építése, ezért a felállítandó templom országos gyűjtésére kértek engedélyt. A minisztert a következő okokkal akarták meggyőzni: A kis imaház nem tudta ellátni a 2094 főt számláló gyülekezetet. Ennél még nagyobb befolyást tehetett a miniszterre az az érv, hogy az új templom a muraszombati gyülekezet magyarosító tevékenységét támogathatta:

> „Gyülekezetünk a vend városban, mint a vendség központján és főhelyén, a vallás mellett magyar nemzeti érdeket is képvisel és szolgál, mert a vendségben a mi gyülekezetünk volt az első, mely elhatározta minden harmadik vasárnapon magyarnyelvű istentisztelet tartását. S ezen tette által nemcsak a gyülekezet megmaradását istápolja erősen, hanem e hazafias tettével a környékbeli gyülekezeteket is hasonlóra serkenti, amint, hogy már két gyülekezet követte is példánkat."[57]

Az iskolát még ősszel, október 30-án, a reformáció ünnepén nyitották meg:

> „Előbb a templomban magyar nyelven, majd az iskolában vend nyelven kérte Isten áldását a s. lelkész az új intézményre. (...) 50 forint mint iskolafelavatási emlék alap takarékba tétetett, azon rendeltetéssel, hogy ennek kamatja évenként a vizsgakor a jó tanuló és a magyar nyelvben legszebb előmenetelt tett gyermekek közt osztassék ki."[58]

Kováts nagy buzgósággal tanította a környező falvak szlovén gyermekeit. A következő évben a vallás- és közoktatásügyi minisztertől százötven forint

[56] Kováts István lelkész esperesnek írt levele. Muraszombat, 1892. július 8. EOL, Vasi Közép Egyházmegye, Közgyűlési iratok és esperesi irattár. 12. doboz, 17. csomó. 1892/3 – 1893/4.

[57] A nagyméltóságú m. kir. Belügyminisztériumhoz felterjesztett alázatos kérvénye a muraszombati ág. hitv. ev. gyülezetnek. Muraszombati, 1893. június 5. EOL, Vasi Közép Egyházmegye, Közgyűlési iratok és esperesi irattár. 12. doboz, 17. csomó. 1892/3 – 1893/4. 8.

[58] Kiss 338.

támogatást kérvényezett, mivel a muraszombati iskolán kívül a murahalmosi és a kőhidai (korábban Gederóc, ma Gederovci) iskolában is tanította a hittant, az utazás nagy pénzügyi terheket rótt a lelkészre. Munkájának létfontosságát azonban megint a magyarosítással magyarázta:

> „Ezen vend iskolákban a vallást teljesen magyar nyelven tanítom, mely állításom bizonyítására hivatkozni bátorkodom Vas megye nagyságos alispánjára, aki ez előtt egy évvel ez iskolában lévén, állítom igazságáról személyesen is meggyőződött."[59]

Az evangélikus iskolák tanítói magyar nyelven oktattak szinte minden tantárgyat, a magyar nyelv tanítása kapcsán is rendelkeztek minden elvárással. A Vas megyei alispán, Károlyi Antal (1843–1911) érdeklődése a magyar nyelv tanítása és a tanítók képesítése kapcsán Kund Sámuel esperes a dunántúli püspöknek a következőt jelentette:

> „A nt. alispán úr által a vendvidéki gyülekezetekkel s tanító urakkal sürgősen közlendő tudomásul s hozzá alkalmazkodás végett. Egyúttal felhívom a tanítóurakat, hogy habár addig is tudtommal megfeleltek a magyar nyelv tanításában a törvények és méltányos várakozásoknak, és panasz e tekintetben egyikük ellen sem emeltetett."[60]

Az iskolai feladatok mellett a gyülekezeti autonómia megteremtése is fontos kérdés volt. A muraszombati gyülekezet anyásítása után jobb pénzügyi helyzetben, így megfelelő befolyással tudtak hatni a kisváros felekezeti és politikai ügyeire is. Az anyásítási, vagyis Battyándtól való elszakadási kérelmüket Muraszombat „város" Vendvidékre gyakorolt politikai-kulturális-gazdasági szerepével indokolták:

> „(…) Muraszombat kezdett mindinkább úgy egyházi, mint politikai tekintetben a vendség központja lenni. Mint járási székhely, a hivatalság és intelligencia tartózkodási helye lévén, gyors fejlődésnek indult, s mindinkább vonzotta magába a környék lakosságát. Természetes, hogy az evangélikusokat is. Az a körülmény azonban, hogy a bevándorlók többnyire iparosok és kereskedők, tehát félműveltek, s hozzá vallásukról csekély, majd semmi ismerettel sem bíró emberek voltak. Érthetővé teszi azt a sajnos tényt, hogy itt a katolikusság központján majd kivétel nélkül, mind katolikusokká lettek. Ehhez járult még, hogy a Muraszombatban lévő négy tanerővel bíró állami népiskola és

[59] A nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter úrhoz felterjesztett alázatos kérvénye Kováts István muraszombati ág. hitv. ev. missió lelkésznek, melyben a halmosi, kőhidai, és muraszombati állami népiskolákba járó ev. gyermekek vallásoktatásáért 150 fr. évenkénti segélyezésért esedezik. Muraszombat, 1893. november 25. EOL, Vasi Közép Egyházmegye, Közgyűlési iratok és esperesi irattár. 12. doboz, 17. csomó. 1892/3 – 1893/4.

[60] Kund Sámuel jelentése a püspöknek. 1893. október 13. EOL, Vasi Közép Egyházmegye, Közgyűlési iratok és esperesi irattár. 12. doboz, 17. csomó. 1892/3 – 1893/4.

kétosztályú iparosiskola, továbbá a közelben lévő halmosi két tanerővel bíró és a kőhidai egy tanerővel bíró állami népiskola, az evangélikus gyermekeket, felekezeti iskola hiányában, mind magához fogadván, mivel azok vallástanításáról az anyagyülekezeti lelkész nem gondoskodott, nagymérvű elfoglaltsága miatt nem is gondoskodhatott. Ezen gyermekek, kiknek száma évenként körülbelül kétszázötven, vagy vallásismeret nélkül, vagy pedig a katolikus lelkészek által elcsábíttatva, katolikus szellemben nőttek fel. Ezen elszomorító állapot bírta végre a hitükért még lelkesedni tudó jobbérzelműeket arra, hogy itt Muraszombatban a környékbeli tizenhárom faluval társulva ev. gyülekezetet alakítsanak. 1885-ben megkezdték e tekintetben már a mozgalmat, de minden kísérletük meghiúsult az anyagyülekezet lelkészének részvétlenségén. Végre 1889-ben megalakult tényleg e gyülekezet, de az anyagyülekezet oly terhes feltételeinek kénytelen kelletlen elfogadásával, hogy annak értelmében mindennemű fizetést és szolgálmányt, ép úgy kell továbbra is teljesítenünk Battyándon, mint az előtt."[61]

Egy „különutas" lelkész?

Az evangélikus lelkészek között beazonosíthatunk több személyt, akik nem értettek egyet a teljes magyarosodással és a „vend identitás" propagálásával. Azonban közjogi szempontból lojálisak maradtak a fennálló politikai helyzethez. Ehhez tartozott Terplán Jenő és Szinicz Lajos lelkész, de közülük talán Berke János a legfontosabb, aki sok tekintetben kiállt szlovén identitása, de a magyar politikai nemzet mellett is. Berke 1839-től hetvenkét éven át volt Tótkeresztúr lelkésze. A Muraszombati járás politikai elitje tisztelte őt, magyar hazafiként tartották számon. Ehhez képest a szlovéniai történeti munkák erős szlovén identitását emelik ki. Úgy vélem, hogy a valóságban mindkettő igaz, mivel ekkor nem zárta ki egymást a kettő. Szlovén írói munkássága leginkább a fordítások előkészítésében merült ki, saját munkája sajnos elveszett, vend–magyar szótárát pedig nem fejezte be.[62] Politikai ügyekben élete végig aktív volt, vármegyei virilistaként politizált, testvére, József képviselőválasztását is támogatta, aki a goricskói (hegyvidéki) szlovénok szavazatát nyerte el. Fejlett politikai gondolkodását jelzi az is, hogy úgy vélte, Oroszország a cári uralom alatt szét fog esni, ahogyan a Monarchia is, mert a vasbilincsek nem

[61] A főtisztelendő és méltóságos egyházkerületi közgyűléshez intézett alázatos folyamodványa a muraszombati evang. leánygyülekezetnek melyben a nevezett leánygyülekezet anyásításáért esedeznek. B) Muraszombat, 1893. július 4. EOL, Vasi Közép Egyházmegye, Közgyűlési iratok és esperesi irattár. 12. doboz, 17. csomó. 1892/3 – 1893/4.

[62] *Pôtikazanye za one, ki szo nê vrácsi, pro o'zivávanyi lüdi na pô mrtvi, i prvo pomáganye pri nágloj, zitka pogibeli*. In folio. 4 lap. Szombathely. [ez a munka elveszett]; *ABC zacsétne knige cstenyá za vesznicske solé. Po rédi Gönczy Pál-a. Nóvo vödánye*. V Budapesti: Vogr. kr. ministerium vadlüványa i návuka, 1899. 94 lap; *Novi zákon ali Testamentom Goszpodna nasega Jezus Krisztusa. Szlovencseni po Küzmics Stevani*. V Becsi, Vödáni po angluskom i zvönésnyem tüváristvi za Biblie. V Becsi: A. Holzhausen, 1883. 117 lap.

tudják összetartani a különböző nemzeti érzéseket és nyelveket. Halála előtt egy ezerkétszáz koronás alapítványt tett a Soproni Evangélikus Líceumban, amelyből fiatal szlovén lelkészek nyerhettek ösztöndíjat.[63]

Az 1848-as vendvidéki események történeti feldolgozása sajnálatos módon eddig egészen hiányos volt. Pedig pont az evangélikus lelkész Berke Jánoshoz köthető az egyik legérdekesebb epizódja a helyi eseményeknek, amit csak Fliszár János (1856–1947), Sinkovich Elek (1868–1938) és Kováts István elmondása alapján tudunk rekonstruálni.[64] Anton Trstenjak Berkével való találkozása alapján az evangélikus lelkésznek személyes, baráti kapcsolata volt a szlovák Jozef Miroslav Hurban (1817–1888) „nemzetébresztővel", aki 1836-ban járt nála Tótkeresztúron, valószínűleg bécsi éveik alatt ismerkedtek össze. Hurban 1848-ban Berkét is megkereste, hogy a liberális magyar kormány elleni felkelésre buzdítsa a Mura menti szlovénokat, de sikertelenül. Hurban nem csak őt, hanem Terplán Sándor lelkészt és a helyi elit közül is sokakat győzködött. Berkének pénzt, egy szép bécsi kételemes házat és gyermekei taníttatását ígérte. Berke azonban visszautasította az ajánlatot, mivel szerinte a Mura menti szlovénok békében és elégedetten éltek, nem volt okuk a lázadásra, lelkészként pedig nem vállalhatná a felelősséget, hogy a nyugodt életet élő embereket erőszakba és még nagyobb nyomorúságba taszítsa. A közhangulat tekintetében a nép nem érezte magát elnyomottnak, mivel ugyanazon jogok illették őket, mint az ország többi lakóit. Hurban ennek ellenére egy fiatal szlovén fiút arról győzködött, hogy a magyarok elnyomják a szlávokat, megfosztották őket jogaiktól, el akarják venni földjüket, nyelvüket és hagyományaikat pedig fel akarják számolni. A fiú elutasította ezeket az állításokat, aki ugyan szlovén anyanyelvű volt, „magyarnak" tartotta magát, azt pedig nem tapasztalta, hogy a magyarok elnyomnák a szlovénokat, mivel a két nép testvéri viszonyban él együtt. A legény szerint a szlovénok Kossuth felhívására a honvéd zászlóra akartak felesküdni, ezért teljesen hiábavalónak tartotta, hogy Hurban a magyarok ellen akart toborozni. Ezen felül a szlovák lelkész azzal akarta meggyőzni a helyieket, hogy Jellasics horvát bán negyvenezer fős sereggel készül betörni Magyarországra, és ha a szlovénok nem csatlakoznak ehhez, akkor a seregek felégetik az egész Vendvidéket. Hurban propagandaakcióját viszont a Muraszombatból érkező Szapáry Antal gróf és Augusztich Sándor főszolgabíró szakította meg. Berke János pedig Kardos János őrihodosi lelkésznek segített a helyi nemzetőrség megszervezésében. Több vendvidéki honvéd harcolt később Budán is.

A negyvennyolcas események után térjünk ki Berke szlovén identitására, ami számára minden bizonnyal nagyon fontos volt. Fliszárék is azt emelték ki, hogy Berke nagyon szerette népét és a szlovén nyelvet, de mindenféle lekicsinylés

[63] II. Prekmurja szvetszki evang. znameniti možje. Berketova família. *Düsevni Liszt*, 1926. május 20. 67–68.; 1926. június 20. 80–81.

[64] Uo.; Sinkovich Elek: Néhány sor a nagy idők történetéből. *MéV*, 1902. március 23. 1–3.; Kováts István: Nekrológ. Berke János. *Evangélikus Őrálló*, 1908. június 24. 204–205.

nélkül tisztelte a magyar államnyelv értékét és szükségességét. Emellett németül is tökéletesen tudhatott, amit a valódi műveltség forrásának tartott, de a német nacionalista politikát elítélte. Szlovén identitása miatt elítélte a szlovén falvak neveinek magyarosítását, mivel úgy gondolta, hogy „*[N]em kívülről, hanem belülről kell a szellemet a hazához kötni, eljön az idő, amikor ezeket a neveket elvetik, és újra felveszik az eredeti neveket*."[65]. Attól függetlenül, hogy magyar szellemű intézményekben nevelkedett fiatal korában, nem tántorította el anyanyelve iránti tiszteletét, mint ahogyan ezt Czipott Rezsőnél is láthattuk. Berke csak a tótkeresztúri gyülekezthez tartozó két elmagyarosodott településen prédikált magyarul, minden máshol szigorúan szlovénul.

Trstenjak szerint Berke „nehezen viselte a magyar önkényt", ami valószínűleg túlzó állítás, egyes ügyek kapcsán viszont kifejezhette nemtetszését, amikor Trsenjakkal bizalmi kapcsolatba került. Úgy gondolom, ez alátámasztható, mivel ezt Berke leginkább a szlovén nyelvű oktatás háttérbe szorulása és az istentiszteleteknél tapasztalható magyarosodás megerősödése kapcsán gondolta. Mivel Berke nagy pártfogója volt az oktatásnak, ausztriai városok iskoláit is meglátogatta (Varaždinske Toplicét vagy akár Radkersburgot), ezért lelkészeit is buzdította, hogy dolgozzanak és fejlődjenek úgy, mint a stájerországi szlovénok. Berke a Mura menti szlovén irodalmi nyelv megreformálásán is dolgozhatott, erre utal az, hogy Küzmics *Újszövetség* fordításának negyedik kiadásánál horvát és szlovén szótárak segítségével változtatott a szövegen. Berke elfogadta az egységes szlovén nemzet gondolatát, ezért is vágyódott az iránt, hogy a vendvidékiek irodalmi nyelvben is egyesüljenek az ausztriai szlovénokkal. Erről valószínűleg Anton Janežič (1828–1869) győzte meg, aki 1838-ban járt nála. A magyar kormány meggátolta ennek a gondolatnak a megvalósítását, erősen fellépett minden ilyen egységesítő gondolat, például a szlovén helyesírás bevezetése ellen. Persze, felmerül a kérdés, ha Berke így gondolkodott, akkor miért nem írt könyveket anyanyelvén? Erre saját maga azt a választ adja, hogy a magyar kormány csak azokat a vend könyveket engedélyezte, amelyek olyan szellemben íródtak, amit elvártak. És mit vártak volna el? A „vend kérdés" egyik ismeretlen epizódja Berkéhez kapcsolódik, amikor a 19. század vége felé a magyar kormány meg akarta bízni a lelkészt, hogy írja meg az *Über den Ursprung der Wenden*, vagyis a *Vendek eredete* című propagandisztikus pamfletet. Ebben az írásban Berkének amellett kellett volna érvelnie, hogy a Mura menti szlovénok a magyaroktól származnak. Ezt a vend nyelvben található magyar szavakra akarták alapozni. Trstenjak a templomban is hallotta, hogy a papok amellett érvelnek, hogy a hívek a magyaroktól származnak, és őseik még magyarok voltak. De az utcán is hallotta valakitől, aki azt hangoztatta, „*hogy ezek a szlovének a magyaroktól származnak, a magyarok nélkül semmik sem lehetnének, hogy*

[65] II. Prekmurja szvetszki evang. znameniti možje. Berketova família. *Düsevni Liszt*, 1926. május 20. 67–68.; 1926. június 20. 80–81.

magyar anya szülte őket, és hogy minden műveltségüket a magyaroktól kapták." A tótkeresztúri lelkész a honorárium ellenére sem írta meg a munkát.[66]

A lelkészt Ferenc József magyar király 1898-ban a Koronás Arany Érdemkereszttel tüntette ki. A kitüntetés elfogadására csak barátai, Széchenyi Tivadar (1837–1912) gróf és Pósfay Pongrácz (1852–1918) főszolgabírói tudták rábeszélni. Pósfayék a felterjesztés kapcsán Berke egyházi és közügyek terén elvégzett munkájára és paptársai, polgártársai által biztosított bizalomra hivatkoztak. Egyházi irodalmi tevékenysége mellett kiemelték, hogy a kiegyezés után Berke fordította le az Országos Törvényár néhány évfolyamát Mura menti szlovén nyelvre, mert a törvényeket hiteles fordításban közre kellett adni. Berke viszont maga járta ki a kormánynál, hogy a törvénytárt ne fordítsák le szlovén nyelvre, annak ellenére, hogy pénzügyileg egészen jól járt vele. Úgy vélem, hogy ennek szimplán gyakorlati okai voltak: aki olvasta ezeket a törvényeket, mindenképpen tudott magyarul is. Az érdemkereszt kapcsán a tótkeresztúri plébánia idősebb tagjainak magyar nyelvtudását is kiemelték, akiket Berke még aktív tanítói korában oktatott. Velük a magyar nyelvtudásban csak a legfiatalabbak versenyezhettek. Berke több iskolaszék elnöke is volt, ő építtette az úrdombi (előbb Falkóc, ma Fokovci) és ottóházi (előbb Pecsnaróc, Otóc, ma Otovci) iskolákat is. A felsoroltak révén, szlovén identitása ellenére is, nagyon jó kapcsolatban volt a helyi elittel. Sőt, kitüntetése kapcsán a nagydolinci (később Dolány, ma Dolenci) katolikus plébános, Mentsik Károly (1939–1911) is felköszöntötte, ami a két felekezet baráti viszonyára utal.[67]

Az oktatás helyzete és a „magyar kultúra terjesztése"

A lelkészek tevékenysége után nézzük meg az evangélikus települések oktatási és kulturális helyzetét, ami a polgárosodás és a magyarosodás szempontjából kardinális kérdés volt. A vendvidéki evangélikus iskolákban, az 1868-os népoktatási törvény szellemében anyanyelven tanították a tanulókat. Azonban már a hetvenes években több iskolában is magyarul oktattak egyes tantárgyakat és az idősebb iskolásokat. Német Ferenc evangélikus tanító számolt be az oktatás helyzetéről 1868-ban. A battyándi iskolában a vend és magyar olvasást is tanították. Az őrihodosi magyar iskola 109 tanulójából 50 szlovén diák volt, akik a környező szlovén falvakból érkeztek, és az iskolában már az első osztályosok is magyarul feleltek. A vizsgák során az első osztályba járó szlovénok vallástanból értően és jól feleltek, gazdaságtanból jó magyar kiejtéssel. A második osztályosok a hittant szlovénul is tanulták. A tótkeresztúri elsős tanulók magyarul és szlovénul is tanulták a hittant,

[66] Trestenjak, 2006. 64–66.; 187–188.; Trstenjak, Anton: Ivan Berke. Ob njegovi devetdesetletnici. *Slovenski Narod*, 1904. október 8. 1–2.

[67] Berke János. *MéV*, 1898. július 17. 2.; Egy emberélet a közügyek szolgálatában. *MéV*, 1898. július 24. 2.

magyarul is olvastak, magyarul és szlovénul is kikérdezték a tanulók egymást. A „keresztény ábécét" nagyon jól tudták, a nagyobbak értették is, magyarul is olvastak, középszerű kiejtéssel. A másodikos lányok a táblára írt számokat magyarul mondták ki. A felsőpetróciak közül mindenki szlovénul olvasott, írt és énekelt. A sztrukóci (később Sűrűháza, ma Strukovci) iskolások tanítója magyar volt, katolikus gyerekek is jártak ide, hogy magyarul tanulhassanak. A kiegyezés körüli években jelentkező iskolalátogatási problémák, a tanárhiány a későbbiek során is meghatározóak voltak. Német Ferenc tanító a gondok forrását abban látta, hogy „a vend nyelvnek irodalma nincs, mi nagy oka annak is, hogy a nép gyermekei közül kevés szánja magát a tanító pályára, s igy kénytelenek idegen ajkú tanítókat választani." A gyülekezetek a magyar tanítókhoz ragaszkodtak, mert a német nyelvű tanítók se a vend, se a magyar nyelvet nem ismerték, ez pedig gyakran ellenszenvet szült az iskola iránt a közösség és diákok részéről.[68]

Ugyan Kardos János több magyar tankönyvet (leginkább olvasókönyveket) is lefordított Mura menti szlovén nyelvre, ezeken kívül a hetvenes években nem készült el a többi tantárgy tankönyveinek fordítása. Szinicz Lajos (1830/32–1895) bodóhegyi lelkész 1871-ben az esperesi gyűlésnek írt jelentésben arra hívta fel az egyházmegye figyelmét, hogy segítsék a szükséges és hiányzó vend tankönyvek kiadását.[69] Azonban újabb tankönyvek nem születtek. Feltétlenül ambíció se volt erre később az evangélikus (és állami) iskolák kapcsán, így inkább minden tárgyat magyarul, magyar tankönyvekből tanítottak. Szinicz e problémakör kapcsán 1873. július 3-án azt jelentette az egyházmegyei iskolai bizottmánynak, hogy az iskolák a hiányzó szlovén tankönyvek miatt több tárgyat nem tudtak tanítani.

> „Taníttatott több kevesebb-sikerrel minden vendvidéki iskolában a vallás, olvasás, írás, számvetés, ének, történelem és földrajz. Alkotmánytan csak Hodoson és Domonkosfán adatott elő magyar nyelven, vend kézikönyv pedig nem lévén annak tanítására, a többi iskolákban mellőztettek. Hasonló okból elmaradott a gazdaságtan is, csak Hodoson adattatott elő. (…) Nagy hátránya van az oktatásnak vendvidéken vend tankönyvek hiánya, minek következtében a tanítók a legjobb akarat és legnagyobb igyekezet mellett sem működhetnek kívánt sikerrel a tanítás fontos ügyében, mely sajnos körülményt a nagyt. egyházm. iskolabizottmány komoly figyelmébe ajánlom."[70]

A magyar nyelv kötelező oktatásáról szóló törvény (1879. XVIII.) hatályba lépése a magyar nyelvoktatás felé billentette a felekezeti népiskolákat is. Magyar József körlelkész közel nyolc évvel később, 1881-ben a péterhegyi iskola

[68] N[émet Ferenc]: Mura-szombat vidéke 1868. oct. 25-én. *Vasmegyei Lapok*, 1868. október 29. 2.
[69] Szinicz Lajos jelentése az esperesi gyűlésnek 1871. július 25-én. EOL Vasi Közép Egyházmegye 7. doboz 9. cs..
[70] Szinicz Lajos vendvidéki körlelkész jelentése az egyházm. iskolai bizottmánynak, 1873. július 4-én. EOL Vasi Közép Egyházmegye 7. doboz 9. cs.

kapcsán azt jelentette, hogy a természettanon kívül minden tárgyat tanítottak, de csak a földrajzot és az alkotmányt tanították magyarul. Tótkeresztúron tankönyvek nélkül, magyarázatokból tanultak. Magyarul a nagyobbak közül már mindannyian értettek, könnyen fordítottak és helyes kiejtéssel szavaltak.[71] Berke János alesperes 1882-ben már azt jelentette, hogy a magyar nyelv tanítására „mindegyik iskolában kellő gond fordíttatott", a kilenc vendvidéki evangélikus tanítóból négy el is nyerte a magyar nyelvterjesztési alap jutalmát.[72] Szinicz lelkész 1882. júliusi iskolalátogatási jelentése bevezetőjében már azzal büszkélkedett, hogy a vendvidéki iskolákban a magyar nyelv oktatása mekkora előmenetelre tett szert, a diákok pedig olyan szinten el tudták sajátítani, hogy lehetségessé vált, hogy egyes tantárgyakat teljesen magyar nyelven tanítsanak. A battyándi másodikosok minden kötelező tantárgyat már magyarul tanultak, eredményük az év végén pedig dicséretes volt. A péterhegyiek a hittant, a természettant és a számtant szlovénul, a földrajzot, a természetrajzot és a történelmet magyarul, az alkotmánytant nem tanulták. A sűrűházaiak az alkotmány kivételével minden tantárgyat magyarul tanultak. A felsőszlavecsaiak (később Felsőcsalogány, ma Gornji Šalevci) a hittant, a keresztény ábécét, magyarhon történetét, a földrajzot, a természetrajzot, a számtant, a szlovén és magyar olvasást, verselést, egyházi énekeket és dalokat tanultak. Az alsómaráciak a hittant, a magyar és szlovén olvasást, a számtant magyarul és szlovénul, a földrajzot, a magyarok történetét, a gazdaságtant, a természetrajzot és a természettant tanulták.[73] A vendvidéki evangélikus iskolák azonban a dualista időszak végére sem váltak teljesen magyar nyelvűvé. Persze, az anyanyelvű oktatás is csak kisegítő szinten maradt meg. Az 1905/6-os tanévben a hét evangélikus fenntartású iskolából hat magyar tannyelven és szlovén kisegítő nyelven tanított 1229 tanulót, egy iskolában pedig magyar és szlovén vegyes oktatási nyelv mellett tanítottak 130-at.[74]

A fentiekből is látszik, hogy egy tantárgy volt, amelyet az evangélikus iskolákban is legtöbbször anyanyelven tanítottak: a hittant. Ez főleg a katolikus fenntartású iskolákban volt kardinális kérdés, attól függetlenül, hogy ott is egyre több tantárgyat tanítottak magyarul. Az állami iskolákban is gyakori volt, hogy a hittant továbbra is szlovénul taníthatták. Persze, ettől függetlenül, mindhárom fenntartói intézménytípusban megfigyelhető volt, hogy a hittant magyarul tanították. Ezt leginkább a Vendvidéki Közművelődési Egyesület (V.M.K.E.) tagjai, a tanítóság és az evangélikus értelmiség támogatta. A helyi viszonyokat borzolta az az esemény, hogy 1914 tavaszán a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletében az állami, a községi és a polgári népiskolákban megengedte az anyanyelvű hitoktatás

[71] Magyar József: Jelentés a domoskofai, hodosi, f. petróczi és tótkeresztúri iskolákról az 1881/2 tanévben. EOL Vasi Közép Egyházmegye 7. doboz 9. cs.

[72] Berke János alesperesi jelentése 1882. június 29. EOL Vasi Közép Egyházmegye 7. doboz 9. cs.

[73] Szinicz Lajos vendvidéki körlelkésznek iskolalátogatási jelentése 1882. július 2-án. EOL Vasi Közép Egyházmegye 7. doboz 9. cs.

[74] *Magyar statisztikai évkönyv*, 1906. Budapest: Athenaeum. 346.

lehetőségét. A V.M.K.E. részéről Czifrák János muraszombati ügyvéd azonnali nemtetszését fejezte ki. Klekl József (1874–1948), ekkor már nyugalmazott római katolikus lelkész, aki a Belatinc-környéki szlovén érzelmű katolikus papok szellemi irányítója volt Ivanóczy halála után, ellenezte azok véleményét, akik az anyanyelvi oktatás lehetősége ellen szólaltak fel. Klekl cikkében mindenképp a magyarosító politika ellen érvelt, amit saját lapjában, a *Novine*ben is megtett.[75]

Azonban nem Kováts István, hanem Luthár Ádám (1866–1972), az új fiatal szlovén battyándi lelkész szólalt meg. Szerinte Klekl cikkével mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a katolikus papság ki akarta használni a rendelet adta lehetőséget. Luthár azonban nem várta el az egyháza területén működő hat tanítótól, hogy mostantól szlovénul tanítsák a hittant, lelkésztársai szolidaritásáról is meg volt győződve. Luthár azonban nem próbálta feloldani azt a dichotómiát, ami abban rejlett, hogy a reformáció pont az anyanyelven való művelődés segítette elő, most az evangélikus gyülekezetek az anyanyelvet próbálják mellőzni a templomban és az iskolában. Az, hogy a gyerekek eddig magyarul tanulták a hittant, semmiben nem gátolta őket a tantárgy és a magyar nyelv elsajátításában. Luthár alapján a gyerekek szerettek magyarul tanulni, amire fogékonyak is voltak, a második-harmadik osztályra már „el is tudták sajátítani" a nyelvet. A luthári felfogás szerint pont az okozott volna diszharmóniát, ha a hittant anyanyelven, a többi tárgyat pedig esetleg magyarul tanították volna. Egy másik érdekes aspektus a cikk kapcsán az, hogy Klekl felvetette a helyi papok-lelkészek engedelmességének kérdését: vajon Rómát vagy a muraszombati V.M.K.E-t kell hivatása alapján egy papnak követnie. Egyértelmű, hogy ezt az evangélikusoknak rótta fel Klekl. Az evangélikus szerző azzal támadt vissza, hogy a katolikus papságnak először a hazai törvényeket kellene betartani, nem Rómának engedelmeskedni, ami egyház- és mentalitástörténeti szempontból is igazán érdekes. Klekl megrovása szerint az evangélikus lelkészek és tanítók nem kértek a szülőktől engedélyt a magyar hitoktatáshoz. Luthár ugyan a hitoktatás kapcsán adott szülői beleegyezésről nem írt, de a havi két vasárnapi magyar misézésről megkérdezték a híveket, akik elfogadták ezt. Azt pedig nem értette, hogy az anyanyelvet a szívükön viselő katolikusok papok miért álltak ki még mindig a latin misézés mellett.[76]

A vendvidéki nyelvpolitika mellett a művelődés terjesztése is kulcsszerepet játszott az evangélikus értelmiség körében. Az evangélikus értelmiség két prominens tagja, Czipott Rudolf és Kováts István egy „magyar egyesület" vagy egy polgári olvasókör létrehozása kapcsán polemizált, még a vendvidéki tanítók által alapított *Magyarosító és Közművelődési Szakosztály* (1893) és a V.M.K.E. előtt.

Vasvármegye Törvényhatósága megvizsgált tizenegy iskolát és meggyőződtek arról, hogy a tanulók megfelelően haladtak a magyar nyelvtanulással.

[75] Vere včenje v šolah. *Novine*, 1914. április 3. 2.; Klekl József: A hitoktatás nyelve. *MéV*, 1914. május 31. 1–2.

[76] Mégegyszer a hitoktatás nyelve. *MéV*, 1914. június 7. 1–2.

A Muraszombati járásban nem is volt senki, aki a „magyarosítás" ellen felszólalt volna, a szülők kifejezetten örültek annak, ha a gyerekük magyarul tanult. Czipott szerint a népiskola utáni falusi környezet gátolta a szlovén gyermekek magyarosodását, mivel ilyenkor a fiatal „[…] *elveszti eddigi vezetőjét, hirtelen kizökken eddigi nevelési köréből s a tapasztalás mutatja, hogy az ily mintegy az élet hullámaiba kidobott új magyarunk lassankint – ha nem is feledi el egészen a magyar nyelvet, de visszaesvén környezetének szellemi világába, ismét csak a vend nyelv lesz a kenyere*."[77] Vas megye ennek ellenére nagy anyagi és szellemi tőkét invesztált a Muraszombati járás „magyarosítására". Ezért gondolta a battyándi lelkész, hogy a papságnak is ki kell venni a részét, meg kell „hálálniuk" a vármegye segítségét. A lelkészek az eredményesség terén úgy segíthettek, hogy lassanként a templomokban is teret engednek a magyar szónak. Czipott olyan romantikusan látta a szerepüket, hogy szerinte a magyar kultúrát terjesztő papok nevét örökre megörökítik, és úgy gondolta, hogy megérik azt az időt, hogy a templomokban és a vidék „minden zugában" magyar szót és magyar éneket fognak hallani. Persze, ez nem így lett. Ezért is akart egy jól megszervezett egyesületet, ahol a magyarosítás útját és módjait ki tudják találni.

Kováts István ugyan üdvözölte a magyar nyelvű népies iratok ingyenes terjesztését, mert így szerinte talán a magyarosítás új erőre kaphatott volna az iskolából kikerült fiatalok körében. De a központi könyvosztás helyett jobbnak gondolta azt, hogy új pénzügyi forrásokat kell megnyitni, és a szlovénokat is bele kell vonni az adakozásba, ez a polgári olvasókör megszervezése által lett volna működőképes. A tanítók és papok az olvasókörben hasznos tudással láthatták volna el a fiatalokat, „fülbemászó" magyar dalokat taníthattak, illetve újságokat járathattak, ami az idősebbek érdeklődését is felkeltette volna. A kis összegű tagsági díjakból pedig könyvtáralapot lehetne létesíteni. Kováts szerint a Gazdasági Egyesületnek a falusi polgári olvasókörök létesítését kellett volna támogatnia, ahol a tagok a magyar nyelv és az erkölcsnevelés után a helyes gazdálkodást is elsajátíthatták. A művelődés terén észrevették, hogy az egyszerű szlovén paraszt is szeretett olvasni, s ha ezt anyanyelvén nem tehette meg, akkor magyar művekkel próbálkozott. Ezt támasztja alá az is, hogy amikor az egyik lelkész megrendelte az erkölcsi olvasmányokat tartalmazó *Téli Ujság*ot, akkor azt a lakosság szó szerint elkapkodta. Ezért egy képes újság, amit házról házra tudtak volna terjeszteni, fokozhatta volna a magyar nyelv iránti érdeklődést. A polgári olvasókörökbe az eddig magyarul nem tudók is szívesen jártak volna, mivel tagtársaik elmagyarázhatták nekik a hallottakat, a közművelődési állapotok javulását várták el ettől, a népet például az alkoholtól és a korban más erkölcstelennek ítélt tevékenységtől tarthatták volna vissza.[78]

[77] r[udolf] cz[ipott]: Alkossunk magyar egyesületet. *MéV* 1892. július 10. 1–2.
[78] K[ováts] I[stván]: Polgári olvasó-kör. *MéV* 1892. július 17. 1–2.

Czipott kissé kioktató stílusban vágott vissza a fiatal muraszombati lelkésznek, aki szerinte félreértette az egyesületről kifejtett gondolatait, a gazdakör működését, illetve, hogy Kováts nem ismerte a járás magyarosodási viszonyait. Az biztos, hogy Kováts ekkor még csak pár hónapja foglalta el állását a Vendvidéken. Czipott amellett kapacitált, hogy egy „magyarosító egyesületet" kellene létrehozni, amelyhez hozzátartozna az olvasóköri funkció is. Az egyesület fő feladata az ismétlőoktatás megerősítése, a dalárdák szervezése, a magyar olvasmányok, a naptárak terjesztése, a jutalmazás, a magyar egyházi énekek és istentisztelet bevezetése. Azt ugyan ismerte Czipott, hogy milyen eszközzel lehetett volna erősíteni a magyarosodást a vidéken, azonban először a szervezeti háttér felépítése jelentett kihívást. Kováts polgári körökről alkotott gondolatait Czipott irrelevánsnak vélte, mivel akármennyire is jól kitalálta ezt, egyetlen olvasókör se fog ettől függetlenül csak úgy magától megalakulni a vidéken, mivel nem volt meg hozzá a megfelelő társadalmi-szociális közeg. Ezért Czipott az erős akaratú személyiségek elhatározásában hitt. Látni kellett, hogy még a helyi értelmiség is alig támogatta önerőből a nép között kiosztandó magyar nyelvű füzeteket, akkor egy szegény földműves mennyit áldozott volna erre az ügyre. Ezt tudta volna ellensúlyozni egy egyesület, aminek „nyomást kellett volna gyakorolnia" a helyi értelmiségre. A templomi nyelvhasználat terén Czipott kifejtette azon nézetét, hogy nem azonnal, hanem csak lassanként, a magyarosodás ütemével megegyezően szabad csak a templomban a magyar nyelvet erőltetni.[79]

Ugyan a két lelkész nem igazán értett egyet a magyarosítás eszközeivel kapcsolatban, sőt, Czipott még ki is oktatta Kovátsot arról, hogy fiatal lelkészként meg ne próbálja az idősebbet korrigálni és tanácsokkal ellátni, később mégis hathatósan együttműködtek a V.M.K.E.-tel. Sőt, Kováts az egyesület vezetői közé tartozott.

Kovátsék 1911. június 8-án lelkészi értekezletet tartottak Muraszombatban, ahol a már a több mint egy évtizede működő V.M.K.E.-nek mondtak köszönetet az 1910-ben adományozott magyar nyelvű ima- és énekeskönyvekért. Az értekezlet azonban jelezte az egyesület felé, hogy a Magyarhoni Evangélikus Egyház új énekeskönyvet adott ki, mivel a régiek zenei is nyelvi tekintetben elavultnak számítottak. Az új énekeskönyvnél kiemelték, hogy

> „[E]zen új énekeskönyv minden mástól eltekintve a magyar nemzeti érdekeknek is jobban megfelel az eddiginél, amennyiben benne a himnusz, szózat a templomi énekek közé felvétetett. Hogy ezen új énekeskönyv, amely úgy zenei, mint költészeti szempontból is kimagasló mű a vendvidéki ev. egyházközségekbe bevezettessék, s a magyarosítás hathatós támogatójává válhassék, az értekezlet felkérni határozza a vendvidéki magyarosító és közművelődési egyletet, hogy a jövőben már ezen új énekeskönyvet adományozza és pedig a minél előbbi elterjedés szempontjából minél többet."

[79] r[udolf] cz[ipott]: Értsük meg egymást! *MéV* 1892. július 24. 1–2.

Az evangélikus értekezlet a magyar nemzeti szempont kidomborításával próbálta az egyesületet rávenni, hogy vásároljanak az új énekeskönyvekből, és ezzel támogassák a vendvidéki gyülekezeteket. Az értekezlet Mesterházy Sándor nemespátrói lelkész által írt Küzmics István életrajzról is beszámolt. Megemlítik Küzmics főművét, az Újszövetség lefordítását. Kováts nem a megszokott vend, hanem szlovén nyelvű fordításként hivatkozik rá. Büszkén említik viszont azt, hogy Küzmics anyanyelvi munkássága ellenére a somogy megyei szlovénok elmagyarosodását segítette elő, akik közül ekkor már csak nagyon kevesen beszéltek szlovénul. A „magyarság lelkes apostolának", Küzmics Istvánnak az életrajzát az értekezlet több száz példányban rendelte meg, amit a vidéken ingyen osztottak ki a hívők között.[80] Jól példázza a helyi lelkészek mentalitását a Vasi Közép Egyházmegye esperességi gyűlése, amit szintén Muraszombatban tartottak 1911. június 27–28-án. Az egyházi vezetők, lelkészek mellett a tanítók is jelen voltak. A helyi lelkészek a gyűlés fontosságát az egyházi vonatkozáson kívül „magyar szempontból" nagy jelentőségűnek titulálták, mivel úgy vélték, a muraszombati járásban az evangélikus egyházi- és kultúrélet diktálta a magyarosodást.[81]

Azonban kérdés, hogy a lelkészek milyen eredményeket is értek el a magyarosodás terén? Úgy vélem, hogy érdemes megtekinteni a gyülekezetek nyelvi-kulturális helyzetét a századfordulón. Erről Gyurátz Ferenc (1841–1925) püspök egyházlátogatása hű képet adhat. A vizitáció szerint a V.M.K.E. az őrihodosi gyülekezet konfirmáló fiataljait támogatta tíz-tíz imádságoskönyvvel a századfordulón.[82] A püspök meg volt elégedve a Sali (ma Šalovci) szlovén tanulók eredményeivel, akik legyőzték a nyelvi nehézségeket, kiválóan feleltek magyarul.[83] Az őrihodosi lelkész jelentése alapján az anyaegyházközséghez tartozó Salon 650, Büdincen (később Bűdfalva, ma Budinci) 10 szlovén élt. A vend istentiszteleteket a Kardos-féle énekeskönyvből és a régi kerületi agendából tartották. A hívők „el voltak látva bibliával, különösen Újszövetséggel", a Küzmics-féle „vend" fordítással.[84] A konfirmáló gyerekeket a magyar nyelvű Raffay Sándor-féle kátéból tanították. A magyar többségű Domonkosfa a hozzá tartozó szlovén települések miatt nyelvileg vegyes gyülekezet volt, egyik vasárnap magyar, a következőn szlovén nyelven tartották az istentiszteletet, a lelkész, Kuzma István az ünnepek idején mind a két nyelven végezte az úrvacsorai szolgálatot. A konfirmálók a muraszombati egyesülettől szintén imakönyveket kaptak.[85] A tótkeresztúri lelkész, Berke János az istentiszteletekre magyar és német nyelvű agendák imáit fordította le vendre, büszkén

[80] K[ováts] I[stván]: Evangélikus lelkészek értekezlete. *MéV*, 1911. június 11. 1–2.
[81] Evangélikus egyházi gyűlés Muraszombatban. *MéV*, 1911. július 2. 2–3.
[82] Kiss, 41–42.
[83] Uo. 48.
[84] Uo. 56–57.
[85] Uo. 93–97.

jelenthette azt is, hogy a gyülekezetben akadtak olyanok, akik hírlapot is olvastak.[86] A péterhegyi gyülekezet iskolájában tanulók kisebb gyerekek vendül, a nagyobbak magyarul feleltek. A püspök utasította Terplán Jenő lelkészt, hogy a magyarul tanuló gyerekeket magyarul konfirmálja meg, főként azokat, akik állami iskolába jártak. Terplán a jelentésében kiemelte, hogy a nép hazafias érzelmű volt, legnagyobb részük kénytelen volt a szomszédos Stájerországban munkát vállalni. A szülők hazafiságáról árulkodott az is, hogy a gyermekeket magyar községek iskoláiba adták, hogy megtanuljanak magyarul. A lelkész indítványozására az egyházközség 1896 óta havi egyszer és augusztus 20-án magyarul tartotta az istentiszteletet.[87] Czipott a battyándi vizitáció idején magyarul tartott istentiszteletet, ami biztosan elnyerte a püspök elismerését, a közművelődési egyesület a Gyurátz-féle magyar imakönyv tíz-tizenöt példányával ajándékozta meg a magyarul jól beszélő diákokat.[88] Az alsómaráci látogatás kapcsán a püspök szintén elégedett volt a népiskolai eredményekkel, és azzal, hogy a tanító az összes tantárgyat magyarul tanította, a diákok kiejtése viszont még két-háromévnyi gyakorlást szükségelt.[89]

1. táblázat: A vendvidéki evangélikus anyagyülekezetek nyelvi-etnikai összetétele[90]

Anyagyülekezet	*Szlovén (1880)*	*Szlovén (1910)*	*Magyar (1880)*	*Magyar (1910)*	*Magyarosodás*	*Magyarul ért (1910)*
Alsómarác	579	710	82	15	-67	301 (42%)
Battyánd	354	444	25	62	37	239 (54%)
Bodóhegy	660	913	15	54	39	236 (26%)
Domonkosfa*	27	111	385	601	216	99 (89%)
Muraszombat*	1112	1310	231	1305	1074	788 (60%)
Őrihodos*	55	20	348	469	121	16 (80%)
Péterhegy	415	409	19	31	12	244 (60%)
Tótkeresztúr	960	1118	19	43	24	450 (40%)

* Muraszombat lakosai közül 1910-ben csupán 534 fő (19,9%) vallotta magát evangélikusnak, ezért nem tekinthető teljesen reprezentatívnak. Domonkosfa és Őrihodos pedig magyar települések voltak.

Azonban az evangélikus anyagyülekezetekben, Muraszombat és a magyar többségű Domonkosfa és Őrihodos kivételével, jelentős magyarosodásra nem került sor. A magyar nyelvtudás tekintetében azonban jelentős eredményeket értek el a tanítók, illetve az evangélikus lelkészek. E tekintetben Bodóhegy és Tótkeresztúr

86 Uo. 129, 135.
87 Uo. 175.
88 Uo. 275.
89 Uo. 287.
90 A magyarországi népszámlálások adatai alapján. A leánygyülekezetek nem kerültek vizsgálatra.

szerepelt a legrosszabbul. Bodóhegyen, ahogyan Szinic lelkész is jelentette az 1870-es évek elején, 1888-ig szlovén nyelven tanítottak, ezután viszont már magyar nyelven.[91] Tótkeresztúron viszont magyar nyelven folyt az oktatás, amellett, hogy a legtöbb tanító szlovén származású volt.[92] A tanítók anyanyelvi magyarázatai, illetve a közösséget vezető szlovén identitását is megtartó Berke János lelkész is hozzájárulhatott a kevesebb magyarul értő személyhez.

Magyarország területi integritása mellett

A vendvidéki evangélikus szlovén értelmiség a Monarchia összeomlása után, illetve a Magyar Népköztársaság kikiáltása idején – a muraszombati „magyar" értelmiséggel egyetértésben – támogatta az új rendszert és Magyarország területi integritását. Ez azért is volt fontos részükről, mert a délnyugati határszélen érzékelték a „jugoszláv" politikai agitáció szeleit, sőt, a zalai[93] szlovén katolikus értelmiség erre rezonáló mozgásait. Kovács J. István,

> „[A] protestáns ügyek kormánybiztosa 1918. november 9-én megbeszélést tartott az Evangélikus Egyház elnökségével, ahol felhívta figyelmüket arra, hogy az egyház nagy nemzeti feladata a veszélyeztetett nemzetiségi vidékek megmentésében való közreműködés és az elszakadási tendenciák megakadályozása."[94]

A püspök ez alapján értesítette a Vasi Közép Egyházmegye esperesét is, aki „esperesi egyházlátogatás címén" ellátogatott a Vendvidékre. Az értekezleti jelentés kapcsán egyértelmű, hogy az esperesnek nem kellett komolyabb agitálást kifejtenie a vendvidéki gyülekezetek integritásbarát agitációja kapcsán.

Politikai és kulturális szándékaik kinyilatkoztatása céljából 1918. november 21-én a vendvidéki gyülekezetek vezetői Muraszombaton tartottak bizalmas értekezletet. Zongor Béla esperes ismertette Gyurátz Ferenc, dunántúli püspök levelét, melyben a protestáns ügyek védelmére kiküldött kormánybiztos közlései szerepeltek a népkormány politikai szándékai kapcsán. Ezeket az értekezlet tudomásul vette, az ország békéje és a rend fenntartása érdekében biztosították a népkormányt a támogatásukról. Az esperes felhívta a lelkészek figyelmét arra, hogyha Muraszombaton kívül máshol is alakult volna néptanács, ott a helyi lelkész csatlakozzon hozzá. A gyülekezetek vezetősége ragaszkodott az ország területi integritásához,

[91] Kokolj – Horvat, 1977. 423.
[92] Uo. 458.
[93] A muraszombati katolikus papság, Szlepec János esperes vezetésével, nem támogatta Klekl József és más zalai papok követeléseit.
[94] Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. *Egyháztörténeti szemle*, 2007/1. 3. A vendvidéki evangélikusok 1918. évi helyzetéről lásd uo. 35–37.

tiltakozott minden erőszakos elszakítási törekvés ellen, ígérték, hogy megtesznek mindent az ország területi egységének fenntartására. Proklamálták a következőket, amellyel felhívták az esperes figyelmét arra, hogy Klekl József tevékenységét és politikai lapját nemzetiségi szempontból káros hatásúnak értékelték:

> „c) A Vendvidék mindig nagyon hazafias érzelmű volt s nem voltak sohasem elszakadási szándékai. Siftár Károly lelkész mondja, hogy tudtával most sincsenek elszakadási törekvései. Zsupánek Sándor a cserföldi nyug. és nagydolányi két Klekl plébános szerkesztette „Novine" c. hetilap bomlasztó hatását említi, amelyet Szombathelyen az egyházmegyei nyomdában nyomtatnak Rogáts püspöki titkár pártfogásával. Ennek a lapnak egyik utóbbi száma a Muraszombatban rendezett magyar kultúrünnepélynek tendenciával azt a hatását fejtegeti, hogy azóta minden vend gyerek is Jugoszláviát élteti. Az ünnepély pszichológiai káros hatását Luthár is kiemeli, de hangsúlyozza, hogy az itt-ott hallható disszonáns hangoknak inkább a háborús mizériák az indítékai, mint ruha- és világítóanyag ínség, amit a szomszédos Steierben [Stájerországban] élelmiszerként mindig lehetett szerezni. Kováts felhozza, hogy elszakadási törekvések a Mura-mellékén, s Zalamegyében vannak, ahonnét a katholikusok a határon túl fekvő Wernsébe járva, az ottani szlávosító szerzetesek erős befolyása alatt állnak, úgyhogy a muraszombati r. kath. esperes is emiatt már többször panaszának adott kifejezést. Esetleges izgatásnak lehetett talaja. A vendnép evangelikus ágától azonban a legjobbat lehet remélni, úgyhogy szavazás esetén a többség a magyar haza mellett volna; sem a horvátokhoz, sem steierekhez, sem az osztrák németekhez nem akarnak csatlakozni. Esperes kéri a lelkészeket és tanítókat, hogy arra is figyelmeztessék a népet, hogy ahol a föld nem adná meg a népnek az élelmet, azt a magyar hazától könnyen megkapnák, ellenben Ausztriában ezt nem tudják megszerezni, ez a magyar föld ezért az, amelyért élniük - halniuk kell. A lelkészek és tanítók tőlük telhetőleg mindent megtesznek, hogy a népet a magyar hazához való hűségben megtartsák."[95]

Mégis a következő területeken fontosnak tartották, hogy intézkedjen a kormány: állítsanak fel harminc új népiskolát a Vendvidéken, ami „erősítené a magyarságot", csatolják vissza a muraszombati választókerülethez Tótkeresztúr és vidékét, mert az 1913-as átrajzolással az evangélikusok kisebbségbe kerültek, és ami a legfontosabb, hogy a „propaganda megindítása miatt" egy vend nyelvű evangélikus naptár és egy felekezeti jelleg nélküli hazafias hetilap kiadása terén anyagi segítséget kértek. Végezetül a lelkészek és káplánok „hazafias működése kapcsán" emeljék meg a fizetéseket.

Persze, ezekre se a népköztársaságnak, se a később a tanácsköztársaságnak nem volt már lehetősége. Lovászy Márton (1864–1927) vallás- és közoktatásügyi

[95] Jegyzőkönyv felvétetett vasi közép ág. h. ev. egyházmegye Muraszombat-vidéki gyülekezeti vezetőségének 1918. november 21-én Muraszombatban tartott értekezletéről. EOL, Vasi Közép Egyházmegye Közgyűlési iratok, esperesi irattár 1918-1920. 18. doboz. 29. cs.

miniszter rendeletében (206.631/1918. VKM. sz. r.) a népiskolai anyanyelvi oktatására is lehetőséget adott. Az evangélikus gyülekezetek iskolaszékei azonban továbbra is a magyar nyelvű oktatás mellett döntöttek 1918 decemberében. Ezt a szülők kívánságára, a szlovénul nem beszélő tanárokra és a szlovén tankönyvek hiányára alapozták. Kivétel volt a felsőcsalogányi iskola, ahol a hittant anyanyelven tanították, illetve bevezették, hogy hetente két-három nap vend könyveket olvastatnak a gyerekekkel. A tótkeresztúri lelkész, Darvas Aladár (1884–1944) bizalmasan jelentette az esperesnek, hogy az iskolaszék még akkor is magyarul akarja folytatni a tanítást, hogyha a Vendvidéket „Jugoszláviához" csatolják. A lelkész a változó politikai közhangulatot is megemlítette, amiért a november 14-ei muraszombati köztársasági népgyűlést okolhatta,[96] amivel „megnyitották a nép szemét" a nemzetiségi elképzelések előtt.[97] Ez Darvas levele alapján az evangélikus közösségre is nagy hatással lehetett. Pár hónappal később, Szentbenedeken (korábban Kancsóc, ma Kančevci) harminckét szlovén evangélikus hívő 1919. január 19-én egy gyűlést tartott, ahol elhatározták, hogy semmi áron sem akarnak Magyarországhoz tartozni. Arra az esetre, ha a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság nem fogadná őket „szárnyai alá", akkor egy „szlovén államot" akarnának létrehozni. Erre egy külön szervezetet is létrehoztak, amit a katolikus Zichy gróf is támogatott. A gyűlésen Szentgotthárdtól északra fekvő falvak képviselői is megjelentek.[98] Persze, ez kevésbé vehető komoly próbálkozásnak.

A zalai (Belatinc környéki) katolikus szlovén papság vezetője, Klekl József 1918 decemberében még támogatta az Obál Béla vend kormánybiztos kezdeményezte szlovén vármegye tervét, majd 1919 januárjában már saját autonómiatervét adta ki lapjában. Klekl a valóságban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság mellett döntött, persze, nem publikusan, ezt támasztja alá Rudolf Maister tábornoknak írt bizalmas levele, valamit saját vallomása a *Noviné*-ben.[99] Kováts István evangélikus lelkész a *Muraszombat és Vidéke* hasábjain nyíltan opponálta a nyugalmazott katolikus plébános szlovén irányú mozgásait, és a „vend" nyelv elszlovénosítására tett kísérleteit. Klekl nyelvi programját nem egyszerűen kulturális kérdésnek, hanem egy tudatos politikai akció előkészítésének titulált, amellyel nyelvi és politikai hidat képez a Murán a „vendek" és „Jugoszlávia" között.[100]

---

96 Köztársaság. *MéV*, 1918. november 17. 2.

97 Darvas Aladár lelkész jelentése a püspöknek. Tótkeresztúr, 1918. december 13. EOL Vasi Közép Egyházmegye Közgyűlési iratok, esperesi irattár 1918-1920. 18. doboz. 29. cs.

98 Iz Prekmurja. *Slovenski Narod,* 1919. január 27. 2.

99 Klekl József politikai tevékenységéről, autonómiatervéről lásd: Göncz László: *A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig*. Szombathely: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2024.; Göncz László: A muravidéki szlovénok és a Mura mente helyzete 1918 őszétől a Tanácsköztársaság létrejöttéig. *Századok*, 2020/4. 725–778.

100 Kováts István: Bárány bőrbe bujt farkasok. *MéV*, 1919. március 9. 1.

A vendvidéki evangélikusok sajátos identitása a térség elcsatolása, vagyis 1919 nyara után is érezhető maradt. 1922-ben önálló egyházi autonómiát szereztek, saját nyelvükön, az ún. „vendszlovén" nyelven folyóiratot,[101] kalendáriumot[102] és könyveket adtak ki, magyarbarát identitásukat gyakran hangoztatták.[103] Ennek kitárgyalása azonban már egy másik tanulmányra vár.

Összegzés

Elmondható, hogy a magyarországi evangélikus szlovénok lelki vezetői 1919 előtt egyértelműen a Mura mente és Magyarország gazdasági-társadalmi helyzetét kívánták elősegíteni, emellett a vend irodalmi nyelvet háttérbe szorítva a magyar nyelvet kívánták terjeszteni az iskolákban és alkalmakként a templomban is. Ugyan több lelkészük is magyar származású vagy magyar identitású volt, a nép legnagyobb része a dualista korszak végére sem sajátította el a magyar nyelvet (ugyan a hazai nemzetiségi átlag feletti eredményt értek el e tekintetben), a magyarosodás sem figyelhető meg. Azonban a Belatinc-környéki katolikus papok által terjesztett szlovén érzelmű irányzat sem hatott igazán az evangélikus lakosságra a hitfelekezeti különbségek miatt, az osztrák tartományokban megerősödő szlovén nemzeti mozgalomnak sem volt semmilyen befolyása a Vendvidék evangélikusaira. 1918 őszétől a vendvidéki evangélikusok vezetői egyértelműen Magyarország mellett foglaltak állást, lojalitásukat nyilatkozat formájában is kinyilvánították, de ez sem volt elég a Muravidék katonai elfoglalása ellen 1919 augusztusában. Sajátos „magyarbarát" és konzervatív vendszlovén identitásukat az elcsatolás utáni időszakban is erélyesen képviselték.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Nyomása, 1912.

Ábrahám Barna: „Nemzeti vallások" Magyarhonban a 19. században. In: Tomka Miklós (szerk.): *Ami rejtve van s ami hasonló. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Piliscsaba–Budapest: Loisir Kiadó, 2008. 15–31.

101 Düsevni liszt (1922–1941).

102 Evangelicsanszki kalendari (1923–1942).

103 A két világháború közötti eseményekhez lásd: Rágyanszki György: A Düsevni Liszt (1922-1941) mint a muravidéki evangélikus nyelvtervezés forrása, in: István Anna (szerk.): *Reformáció és kánon a szláv irodalmakban, kultúrákban és nyelvekben*. Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék, 2018. 117–128.

Bindorffer Györgyi: Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás. In: Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra.* Budapest: Gondolat, 2007. 7–15.
Czipott Rezső: Tanügy. Vasmegye tótsági vidéke 1872 aug. 14. *Vasmegyei Lapok*, 1872. augusztus 22.
Dudás Előd: *Nemeski kincs*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2024.
Dunántúli evangélikus egyházkerület névtára 1910. Pápa: Főiskolai Könyvnyomda, 1910. 70–79.
Evangélikus egyházi gyűlés Muraszombatban. *MéV*, 1911. július 2. 2–3.
Fliszár János – Luthár Ádám: II. Prekmurja szvetszki evang. znameniti možje. Berketova família. *Düsevni Liszt*, 1926. május 20. 67–68.; 1926. június 20. 80–81.
Heiner Géza: Kardos János a vend költőpap. *Harangszó*, 1921. május 22.
K[ováts] I[stván]: Evangélikus lelkészek értekezlete. *MéV*, 1911. június 11. 1–2.
K[ováts] I[stván]: Polgári olvasó-kör. *MéV* 1892. július 17. 1–2.
Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs: Kronosz, 2021.
Kiss János (szerk.): Tisztelendő Méltóságos Gyurátz Ferenc a dunántúli ágostai hitv. evangélikus egyházkerület püspöke által, a Vasi Közép Egyházmegyében 1900. máj. 8-20-ig napján teljesített Egyházlátogatás. Kézirat.
Klekl József: A hitoktatás nyelve. *MéV*, 1914. május 31. 1–2.
Kokolj, Miroslav – Horvat, Bela: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.
Kováts István: Bárány bőrbe bujt farkasok. *MéV*, 1919. március 9. 1.
Kováts István: Nekrológ. Berke János. *Evangélikus Őrálló*, 1908. június 24.
Kováts István: Nekrológ. Berke János. *Evangélikus Őrálló*, 1908. június 24. 204–205.
Köztársaság. *MéV*, 1918. november 17. 2.
Küzmič, Štefan: Predgovor: *Nouvi zakon.* Murska Sobota: Pokrajinski Muzej, 2008.
Lukácsné Bajzek Mária: Reformáció a 17-18. századi Muravidéken. In: István Anna (szerk.): *Reformáció és kánon a szláv irodalmakban, kultúrákban és nyelvekben: Tanulmánykötet. Opera Slavica Budapestinensia Symposia Slavica (8)*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2018. 29–41.
Magyar statisztikai évkönyv, 1906. Budapest: Athenaeum.
Mayer László – Molnár András (szerk.): Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény. 2. kötet. Szombathely–Zalaegerszeg: Szignatúra Nyomda és Kiadó Kft, 2008.
Mégegyszer a hitoktatás nyelve. *MéV*, 1914. június 7.
Mesterházy Sándor: Kuzmics István. *Harangszó*, 1923. december 9.
Mohácsy Lajos: A mi vend testvéreinkről I. *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1904. december 15.

N[émet Ferenc]: Mura-szombat vidéke 1868. oct. 25-én. *Vasmegyei Lapok*, 1868. október 29.
r[udolf] cz[ipott]: Alkossunk magyar egyesületet. *MéV* 1892. július 10. 1–2.
r[udolf] cz[ipott]: Értsük meg egymást! *MéV* 1892. július 24. 1–2.
Rágyanszki György: A *Düsevni Liszt* mint nyelvtervezési forrás. In: István Anna (szerk.): *Reformáció és kánon…* Budapest: ELTE BTK, 2018. 117–128.
Raič, Božidar: Prekmurski knjižniki pa knjige. *Letopis Matice Slovenske*, 1870. 57–84.
Šebjanič, Franc: Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu-Mošovskemu. *Jezik in Slovstvo*, 1969/1. 24–27.
Sedar, Klaudija: Mentaliteta prekmurskih evangeličanov… *Stati in obstati*, 2019/2. 11–22.
Sinkovich Elek: Néhány sor a nagy idők történetéből. *MéV*, 1902. március 23. 1–3.
Tengely Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2007/1. 3–52.
Trstenjak, Anton: Ivan Berke. Ob njegovi devetdesetletnici. *Slovenski Narod*, 1904. október 8. 1–2.
Trstenjak, Anton: *Slovenci na Ogrskem*. Maribor: Pokrajinski Arhiv Maribor, 2006.
Vere včenje v šolah. *Novine*, 1914. április 3.
Veres Valér: Etnikai versus nemzeti identitás kisebbségi helyzetben. *Kötő-jelek*, 2003. 9–26.